

The Jurisprudential Prohibition of Monetary Hoarding and Its Implications for Monetary Policies

Mohsen Omidvar¹ , Mostafa Kazemi Najafabadi²
Seyed Hadi Arabi³

1. PhD Candidate in Islamic Economics, Research Institute of Hawzah and University, Qom, Iran.

omidvar@rihu.ac.ir

2. Associate Professor, Department of Economics, Faculty of Social Sciences, Research Institute of Hawzah and University, Qom, Iran.

(Corresponding author).

mostafakazemi@rihu.ac.ir

3. Associate Professor, Department of Economics, Faculty of Economics and Administrative Sciences, University of Qom, Qom, Iran.

Sh.arabi@qom.ac.ir

Received: 2025/07/12; Accepted 2025/10/05

Extended Abstract

Introduction and Objectives: The development of effective monetary policies within an Islamic economic framework necessitates grounding policy design in the core principles of Shari'ah. One such principle, introduced and examined in this research, is the "Principle of Connectivity and Fluidity of Money." This principle asserts that money should continuously facilitate real economic activity and must be safeguarded from two forms of deviation: hoarding (Kanz) and entrapment in speculative financial cycles. Consequently, for monetary instruments to be compatible with Islamic jurisprudence, they must inherently possess both potential and actual liquidity.

The jurisprudential basis for this principle is derived from several interrelated concepts: the Theory of Vicegerency (Is-tikhlāf), which frames human stewardship over wealth; the notion of barakah or blessing in productive assets (nama'); and the Shari'ah objective of promoting wealth circulation, facilitating trade, and supporting production. The principle of monetary fluidity is operationalized via two pillars: (1) the prohibition against removing money from the productive economic cycle, clarified through the detailed jurisprudential analysis of Kanz (hoarding), and (2) the obligation of Zakāt (alms) as a mechanism to enforce circulation.

The main aim of this research is to provide a comprehensive examination of Kanz from both jurisprudential and exegetical perspectives, to analyze Qur'anic verse 9:34, and to identify contemporary manifestations of hoarding in modern

economies. Additionally, the study explores the implications of these findings for the formulation of monetary policy within an Islamic system. The primary question addressed is whether the prohibition of *Kanz* is absolute or conditional upon the payment of *Zakāt*.

Methodology: This research employs an *Ijtihādī* qualitative methodology, combining interpretive jurisprudential reasoning with economic analysis. The methodology involves systematic engagement with *Shari'ah* texts, supplemented by rigorous linguistic and exegetical techniques. Key methods include:

1. Arabic Linguistic Analysis: Using morphology, syntax, rhetoric, and lexicology to ensure precise interpretation of primary sources, including the *Qur'an* and *Sunnah*.
2. Hadīth Evaluation: Applying biographical evaluation (*'Ilm al-Rijāl*) and critical hadīth methodologies (*Dirāyah*) to determine the authenticity and applicability of narrations.
3. Principles of *Usūl al-Fiqh*: Employing foundational jurisprudential rules to derive legal propositions from textual evidence.
4. Economic Reasoning: Integrating economic theory to contextualize the jurisprudential deductions and to evaluate real-world monetary implications.

The research follows four stages:

- Stage 1: A literature review of classical and contemporary Islamic economic and jurisprudential scholarship (e.g., Mir-moezi, Hosseini, Shahid Sadr, Allamah Tabataba'i) to identify areas of consensus and dispute regarding *Kanz* and its interaction with *Zakat*.
- Stage 2: Etymological and exegetical analysis of the term *Kanz* in classical Arabic lexicons and its interpretation in *Qur'anic* exegesis, revealing broader semantic dimensions beyond the narrow "buried treasure" understanding.
- Stage 3: Critical examination of three main interpretive positions regarding *Qur'an* 9:34:
 - o *Kanz* as wealth on which *Zakat* has not been paid (majority opinion).
 - o *Kanz* as any surplus wealth beyond personal needs, regardless of *Zakat*.
 - o *Kanz* as wealth not utilized in *Fi Sabil Allah* (path of God).

Historical evidence, including the position of *Abū-Dharr al-Ghifārī*, is analyzed to support the second and third perspectives, while resolving apparent contradictions in textual sources.

- Stage 4: Comparative analysis linking jurisprudential concepts of *Kanz* to modern monetary theory, including Keynes's speculative demand for money, idle money, and Minsky's financial instability hypothesis, with the aim of identifying contemporary equivalents of *Kanz* in modern economic systems.

Results: The findings demonstrate that *Kanz*, in both linguistic and exegetical terms, is substantially broader than the accumulation of wealth subject to *Zakat* exemption. *Kanz* refers to any stagnant accumulation of wealth that removes resources from the productive economic cycle. This includes cash hoarding, non-invested bank deposits, and financial assets trapped in speculative, zero-sum cycles.

Exegetical analysis of *Qur'an* 9:34, coupled with the historical stance of *Abu Dharr al-Ghifari*, establishes that payment of *Zakat* alone does not suffice to lift the prohibition of *Kanz*. Thus, the prohibition is absolute, applying to any wealth accumulation that exhibits:

1. Concealment from the oversight of Islamic authorities (*Wali al-Amr*).
2. Withdrawal from circulation despite societal needs and available avenues for *Fi Sabil Allah* "in the cause of God" expenditures.

From a modern economic perspective, the manifestations of Kanz are:

- Cash hoarding and idle liquidity.
- Bank deposits not allocated for productive investment.
- Speculative trapping of financial resources in non-productive markets.

Such behavior disrupts supply-demand dynamics, suppresses production, elevates unemployment, and contributes to financial instability. These effects are consistent with classical economic warnings on the macroeconomic consequences of hoarding.

Discussion and Policy Implications: This research confirms that Kanz represents an absolute jurisprudential prohibition, not merely a moral injunction. Consequently, monetary policies in an Islamic system must prioritize the connectivity and fluidity of money. The central bank cannot remain passive; it has an active duty to channel liquidity into productive sectors. This requires:

- Monitoring velocity of money across economic sectors.
- Utilizing targeted instruments such as smart reserve requirements to prevent systemic hoarding.
- Ensuring compliance through combined efforts of individuals, society, and state institutions.

Emerging financial technologies, particularly Central Bank Digital Currencies (CBDCs), facilitate precise tracking of money flows. Policy instruments could impose costs on idle money, similar to Gesell's "stamped money" concept, thereby aligning incentives with the jurisprudential mandate of circulation. Implementing these measures ensures money actively contributes to the real economy, mitigates financial crises, and reduces rent-seeking behaviors associated with capital scarcity—a principle termed the "euthanasia of the rentier."

By integrating jurisprudential insights with modern monetary theory, this study bridges the gap between Islamic legal precepts and contemporary policy frameworks. It demonstrates that traditional economic models that separate monetary policy from the real sector are inadequate for Islamic systems, highlighting the necessity of an Islamic monetary framework rooted in fluidity, productivity, and social welfare.

Conclusion: The absolute prohibition of Kanz underscores a foundational principle in Islamic economics: money must serve the productive economy and social welfare. This principle has both normative and operational consequences, mandating that monetary authorities actively prevent stagnation and hoarding, while leveraging modern technologies to enforce compliance. The research provides:

- A jurisprudential foundation for anti-hoarding monetary policies.
- Guidelines for monetary authorities to maintain liquidity circulation.
- A bridge between classical Islamic thought and contemporary macroeconomic policy, ensuring the effective implementation of Shari'ah principles in modern financial systems.

Acknowledgements: The authors express sincere gratitude to professors and colleagues who supported the completion of this study.

Conflict of Interests: The authors declare no conflicts of interest in conducting this research.

Keywords: Money, Wealth Hoarding, Prohibition of Kanz, Monetary Policy, Speculation, Islamic Economic Jurisprudence.

JEL Classification: Z12, P51, E41, E52, E58, A13.

Cite this article: Omidvar, Mohsen, Kazemi Najafabadi, Mostafa, & Arabi, Seyed Hadi (2025). The Jurisprudential Prohibition of Monetary Hoarding and Its Implications for Monetary Policies. *Journal of Economic Essays; an Islamic Approach*, 22(47): 35-64.

حرمت فقهی رکود پول و دلالت‌های آن برای سیاست‌های پولی

محسن امیدوار^۱ ، مصطفی کاظمی نجف‌آبادی^۲

سیده‌های عربی^۳

۱. دانشجوی دکتری اقتصاد اسلامی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران.

omidvar@rihu.ac.ir

۲. دانشیار گروه اقتصاد، پژوهشگاه علوم اجتماعی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران (نویسنده مسئول).

mostafakazemi@rihu.ac.ir

۳. دانشیار گروه اقتصاد، دانشکده علوم اقتصادی و اداری، دانشگاه قم، قم، ایران.

Sh.arabi@qom.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۲۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۱۳

چکیده گسترده

مقدمه و اهداف: طراحی سیاست‌ها و نهادهای پولی مطلوب در نظام اقتصادی اسلام، نیازمند استخراج قواعد زیربنایی از شریعت است. این مقاله، قاعده «ارتباطیت و سیالیت پول» را به‌عنوان یکی از این قواعد بنیادین معرفی و اثبات می‌کند. این قاعده، که حاصل صورت‌بندی مفهومی از ادله متعدد شرعی است، چنین است: «پول باید همواره در خدمت به گردش درآوردن بخش حقیقی اقتصاد باشد و از دو انحراف اصلی یعنی انجماد (Hoarding) و حبس شدن در چرخه‌های سفته‌بازانه (Speculative Trapping) مصون بماند». براساس این، پول مطلوب اسلامی باید هم بالقوه و هم بالفعل، متحرک و سیال باشد. بنیاد نظری این قاعده بر مفاهیمی مانند نظریه استخلاف در مالکیت، برکت مال در حال رشد (نماء)، مطلوبیت تولید، گردش ثروت و سهولت مبادلات استوار است. برای اثبات این قاعده، تمرکز بر دو رکن روئینایی لازم است: ۱. حرمت خروج پول از چرخه مفید اقتصادی، که از طریق تحلیل تفصیلی و فقهی مفهوم «کنز» تبیین می‌شود و ۲. وجوب زکات پول رایج به‌عنوان سازوکاری برای تضمین این سیالیت. هدف اصلی این مقاله، بررسی عمیق مفهوم «کنز» از منظر فقهی و تفسیری، تبیین دقیق مراد آیه ۳۴ سوره توبه، معرفی مصادیق امروزی آن در اقتصاد معاصر، و نهایتاً ارائه دلالت‌های آن برای سیاست‌گذاری پولی در یک نظام اسلامی است. این تحقیق در پی پاسخ به این پرسش اساسی است که آیا حرمت کنز، مطلق و مستقل از پرداخت زکات است یا مقید به آن.

نوع مقاله: پژوهشی

روش: پژوهش حاضر با اتخاذ روش تحلیل اجتهادی، که یک رویکرد کیفی تفسیری-فقهی است، به تحلیل نظام‌مند و چندبعدی ادله شرعی پرداخته است. در این فرایند، برای فهم دقیق منابع اولیه (قرآن و سنت)، از ابزارهای تخصصی همچون ادبیات عرب (صرف، نحو و بلاغت) و لغت‌شناسی بهره گرفته شده است. سپس، اعتبار سندی روایات با استعانت از علم رجال و درایه ارزیابی شده و در نهایت، با به کارگیری قواعد و مبانی اصول فقه به عنوان منطق حاکم بر استنباط و استفاده از دانش اقتصاد برای تنقیح موضوع و تحلیل ابعاد و پیامدهای آن، استنباط فقهی-اقتصادی متناسب با مسئله پژوهش صورت پذیرفته است. فرایند تحقیق شامل این مراحل می‌باشد:

۱. ابتدا با مرور مقالات و کتب مرتبط، دیدگاه‌های مختلف اندیشمندان اسلامی و اقتصادی (مانند میرمعزی، حسینی، شهید صدر، علامه طباطبایی و دیگران) در مورد مفهوم کنز و نسبت آن با زکات و پسانداز، مورد بررسی و دسته‌بندی قرار گرفت تا هسته اصلی اختلافات مشخص شود؛
۲. ریشه لغوی واژه «کنز» در منابع معتبر لغت عربی و کاربرد آن در تفاسیر کلیدی قرآن کریم، تحلیل شد تا ابعاد مفهومی آن فراتر از معنای سطحی «گنج مدفون» روشن شود؛
۳. سه دیدگاه اصلی مفسران و فقها درباره مراد آیه کنز (توبه، ۳۴) به تفصیل ارائه و نقد شد: الف) کنز به مثابه مالی که زکات آن پرداخت نشده (دیدگاه مشهور)؛ ب) کنز به مثابه هرگونه انباشت مازاد بر نیاز، مستقل از زکات؛ ج) کنز به مثابه انباشت هزینه نشده در مصالح اجتماعی (سیل الله). در این بخش، جایگاه تاریخی و استدلالی موضع ابوذر غفاری به عنوان شاهدی کلیدی بر دیدگاه دوم و سوم، و همچنین، روایات ظاهراً متعارض، مورد واکاوی قرار گرفت؛
۴. در نهایت، مفهوم فقهی کنز با مفاهیم اقتصادی مدرن مانند تقاضای سفته‌بازی پول کینز، پول عاطل، و نظریه‌های بحران مالی مینسکی مقایسه و پیامدهای اقتصادی رکود پول تحلیل شد تا مصادیق امروزی کنز و دلالت‌های سیاستی آن برای نظام پولی معاصر استخراج شود.

نتایج: نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که مفهوم «کنز» در معنای لغوی و تفسیری، بسیار وسیع‌تر از صرف انباشت مالی است که زکات آن پرداخت نشده باشد. کنز به هر نوع جمع‌آوری، انباشت و راکد گذاشتن ثروت اطلاق می‌شود که آن را از چرخه مفید اقتصادی و اجتماعی خارج کند. تحلیل تفسیری آیه ۳۴ سوره توبه و بررسی شواهد تاریخی، به‌ویژه موضع قاطع ابوذر غفاری، دیدگاه مشهور مبنی بر کفایت پرداخت زکات برای رفع حرمت کنز را رد می‌کند. نظریه منتخب این مقاله آن است که حرمت کنز، حکمی تأسیسی و مطلق است. براساس این، کنز حرام عبارت است از هرگونه انباشت ثروت (به‌ویژه پول) که دو ویژگی داشته باشد: ۱. از نظارت ولی‌امر و حاکمیت اسلامی پنهان بماند و ۲. با وجود نیاز جامعه و وجود مسیر برای انفاق در راه خدا (فی سبیل الله)، از جریان خارج شده و در مسیر خیر عمومی (شامل مصارف واجب، مستحب و سرمایه‌گذاری مولد) به کار گرفته نشود. «سیل الله» در این آیه مفهومی عام دارد و شامل هر مسیر مشروعی است که به صلاح فرد و جامعه بینجامد. از منظر اقتصادی، مصداق امروزی کنز، «خارج شدن پول از بخش واقعی اقتصاد» است. این پدیده می‌تواند در قالب نگهداری پول نقد، سپرده‌های بانکی راکد که به سرمایه‌گذاری مولد هدایت نمی‌شوند، یا حبس منابع مالی در چرخه‌های سفته‌بازی با حاصل جمع صفر رخ دهد. این رکود پول، همان‌گونه که شهید صدر و کینز تحلیل کرده‌اند، به اختلال در عرضه و تقاضا، کاهش تولید، افزایش بیکاری و بی‌ثباتی مالی منجر می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری: نتیجه نهایی این مقاله، اثبات حرمت مطلق کنز به‌گونه انباشت غیرمولد پول است که آن را از چرخه اقتصاد حقیقی خارج می‌کند. این حکم، صرفاً یک توصیه اخلاقی نیست، بلکه یک قاعده فقهی الزام‌آور با دلالت‌های سیاستی عمیق برای نظام پولی و بانکی است و در مسیر استنباط «قاعده ارتباطیت و سیالیت پول» قرار می‌گیرد. پذیرش این نظریه، مدل‌های اقتصادی رایج را (که بخش پولی را از بخش واقعی جدا می‌دانند)، برای یک نظام اسلامی ناکارآمد می‌کند. براساس این، بانک مرکزی نمی‌تواند یک سیاست‌گذار منفعل باشد، بلکه وظیفه دارد نقدینگی را به سمت فعالیت‌های مولد هدایت کند. این امر مستلزم نظارت دقیق بر سرعت گردش پول در بخش‌های مختلف اقتصاد و استفاده از ابزارهای سیاستی هدفمند (مانند نسبت ذخیره قانونی هوشمند) برای

نوع مقاله: پژوهشی

جلوگیری از شکل‌گیری «کنز سیستمی» است. این مسئولیت، مشترکاً برعهده فرد (در نحوه مدیریت پس‌انداز)، جامعه (در نظارت بر نهادهای مالی) و حکومت (در تنظیم‌گری فعالانه) قرار دارد. امروزه، با ظهور فناوری‌های مالی نوین مانند پول دیجیتال بانک مرکزی (CBDC)، امکان رصد دقیق جریان پول و پیاده‌سازی سیاست‌هایی برای اعمال هزینه بر پول راکد (نظیر ایده «پول مهمور» گزل) فراهم شده است. این فناوری‌ها می‌توانند ابزار تحقق هدف غایی این حکم فقهی، یعنی تضمین خدمت پول به اقتصاد واقعی، جلوگیری از بحران‌های مالی و حذف کامل رانت حاصل از کمیابی سرمایه (مرگ تدریجی رانت‌خوار) باشند.

تقدیر و تشکر: از تمام استادان و بزرگوارانی که در به ثمر رسیدن این پژوهش یاری‌گر بوده‌اند، کمال تشکر و قدردانی را دارم.

تعارض منافع: نویسنده اعلام می‌کند که در انجام این پژوهش، هیچ‌گونه تعارض منافی وجود نداشته است.

واژگان کلیدی: پول، انباشت ثروت، حرمت کنز، سیاست پولی، سفته‌بازی، فقه اقتصادی اسلام.

طبقه‌بندی JEL: Z12, P51, E41, E52, E58, A13.

استناد: امیدوار، محسن، کاظمی نجف‌آبادی، مصطفی، و عربی، سیدهادی (۱۴۰۴). حرمت فقهی رکود پول و دلالت‌های آن برای سیاست‌های پولی، مجله جستارهای اقتصادی با رویکرد اسلامی، ۲۲(۴۷): ۳۵-۶۴.

۱. مقدمه

تشخیص پول، سیاست‌ها و نهادهای پولی مطلوب، نیازمند استخراج قواعد زیربنایی پولی از شریعت است. قاعده «ارتباطیت و سیالیت پول» یکی از این قواعد است. این قاعده از سنخ قواعد اصطیادی می‌باشد و اصطلاحی است که نگارنده برای صورت‌بندی مفهومی قاعده مستفاد از ادله متعدد شرعی پیشنهاد می‌دهد. مطابق این قاعده: «پول باید بخش حقیقی را به گردش درآورد و منجمد نشود؛ به بیان دیگر، پول باید همواره در نقش ذاتی خود به عنوان تسهیل‌کننده گردش در اقتصاد حقیقی باقی بماند و از دو انحراف اصلی یعنی انجماد (Hoarding) و حبس شدن در چرخه‌های سفته‌بازانه (Speculative Trapping) مصون بماند». از این رو، پول مطلوب اسلامی باید هم بالقوه و هم بالفعل متحرک باشد. اثبات این قاعده براساس مفاهیم ملکیت (ذیل نظریه استخلاف؛ ملکیت، ابزاری برای ادای رسالت جامعه) و مال (برکت مال مئمی و صرف در مسیر صلاح)، و مطلوبیت تولید، افزایش ثروت، گردش ثروت، و سهولت مبادلات (این مفاهیم در پژوهشی مستقل توسط نگارنده ثابت شده است) استوار است. سپس دو بخش رو بنایی بررسی می‌شود: ۱. حرمت خروج پول از چرخه (با بررسی تفصیلی ادله حرمت کنز)؛ ۲. وجوب زکات پول رایج. این مقاله، کنز را از منظر فقهی و تفسیری بررسی و مصادیق امروزی کنز پول را معرفی می‌کند. نسبت «کنز در اقتصاد» و «کنز در فقه» نیز بررسی می‌شود.

۲. پیشینه

میرمعزی در مقاله «مفهوم کنز از دیدگاه علم اقتصاد و اندیشمندان اسلامی» (۱۳۸۲)، میان کنز اقتصادی (خارج کردن پول از گردش) و کنز شرعی تمایز می‌نهد. او استدلال می‌کند کنز محرم در اسلام، «انباشت ثروت مازاد بر نیاز، بدون پرداخت حقوق الهی آن» است. از این رو، صرف نگهداری پول (حتی برای بورس‌بازی مجاز)، تا وقتی حقوق الهی‌اش پرداخت شود، کنز حرام محسوب نمی‌شود و با مفهوم اقتصادی کنز که صرفاً به راکد بودن پول توجه دارد، متفاوت است.

حسینی در مقاله «تحلیل کنز از دیدگاه فقه و اقتصاد» (۱۳۸۹)، حرمت کنز را نه صرفاً به معنای عدم پرداخت زکات، بلکه اساساً «راکد گذاشتن مال» و خروج آن از جریان امور اقتصادی می‌داند. این حرمت با انگیزه «تکاثر» در ثروت‌اندوزی تشدید می‌شود. در مقابل، «انفاق فی سبیل الله» را به معنای هزینه کردن مال در تمام مسیرهای خداپسندانه (اعم از مصارف شخصی، اجتماعی و سرمایه‌گذاری) تفسیر می‌کند تا گردش صحیح و مفید ثروت در جامعه تضمین شود.

این دو نگاه، بر پایه نظراتی چون دیدگاه علامه طباطبایی (که کنز را جلوگیری از جریان مال در اقتصاد، خصوصاً هنگام نیاز جامعه و پنهان بودن از ولی امر می‌دانست) و شهید صدر (که کنز را ذخیره‌سازی پول و عامل بحران اقتصادی تلقی کرده و زکات را راهکار آن می‌دید) بنا شده‌اند.

هسته اصلی اختلاف میان میرمعزی و حسینی در این است که آیا نفسِ راکد گذاشتن پول با پیامدهای منفی اقتصادی‌اش مطلقاً حرام و مصداق کنز است، یا حرمت آن صرفاً مشروط به عدم پرداخت «حقوق الهی» بر مال انباشته و مازاد بر نیاز است، حتی اگر پول از گردش فعال خارج شده باشد (چنان‌که میرمعزی استدلال می‌کند).

محمودی گلپایگانی در مقاله «تحلیل فقهی احکام کنز» (۱۳۸۹) به دو دیدگاه اصلی در تحلیل فقهی کنز اشاره می‌کند. دیدگاه مشهور، کنز حرام را به انباشت مالی منحصر می‌داند که زکات آن پرداخت نشده باشد. طبق این نظر، با پرداخت واجبات مالی، ذخیره مازاد ثروت مجاز است. در مقابل، دیدگاه دیگری که غفاری و برخی مفسران از آن حمایت می‌کنند، حرمت کنز را گسترده‌تر می‌داند. این نظریه معتقد است حتی با پرداخت زکات، انباشت ثروت مازاد بر نیاز درحالی‌که جامعه با خلأهای اقتصادی مواجه است، مصداق اکتناز حرام قرآنی است. این دیدگاه بر عمومیت آیه کنز و وجود وظایف مالی دیگر افزون بر زکات استوار است. احادیثی که برای کنز حد و مبلغ معینی ذکر کرده‌اند، حکمی ثابت

تلقی نمی‌شوند؛ بلکه ناظر به شرایط زمان خود بوده و معیار اصلی، نیاز عرفی جامعه است. این تحقیق نشان می‌دهد که نظریه دوم (مبنی بر اطلاق آیه) از اتقان و استحکام علمی بیشتری برخوردار است. سیاست کلی اسلام در این زمینه، جلوگیری فعال از انباشت ثروت و طبقاتی شدن جامعه است تا مدلی کارآمد برای اجرای عدالت واقعی ارائه دهد و به نابرابری‌های جهانی خاتمه بخشد.

رفیق یونس المصری در کتاب بحوث فی الاقتصاد الاسلامی (۲۰۰۹) کنز یا اکتناز را انباشت و حبس مالی می‌داند که از چرخه اقتصادی خارج شده باشد. نویسنده به هفت دیدگاه مختلف درباره معنای کنز اشاره می‌کند که توسط ابن‌العربی مالکی آورده شده است. از جمله این دیدگاه‌ها می‌توان به این موارد اشاره کرد: جمع‌شده هر نوع مالی، جمع‌شده طلا و نقره (پول)، مالی که زکات آن پرداخت نشده باشد، مالی که حقوق مالی آن ادا نشده باشد، مالی که در راه خدا اتفاق و صرف نشده باشد. همچنین، نویسنده بیان می‌کند که کنز در قرآن (توبه، ۳۴ و ۳۵) و حدیث نبوی ذکر شده است. در نهایت، او دو درجه برای کنز قائل می‌شود: ۱. کنز جمع: به معنای صرفاً جمع‌آوری و دفن مال؛ ۲. کنز منع: به معنای جلوگیری از پرداخت حقوق مالی واجب. حرمت کامل کنز زمانی محقق می‌شود که هر دو درجه «جمع» و «منع» با هم جمع شوند. این دیدگاه که «هر مالی که زکات آن پرداخت شود، کنز محسوب نمی‌شود»، به آیات قرآن و احادیث نبوی نزدیک‌تر است. همچنین، او به دیدگاه دیگری اشاره می‌کند: «مال می‌تواند کنز تلقی شود، حتی اگر زکات آن پرداخت شده باشد». این دیدگاه، به رأی اقتصاددانان نزدیک‌تر است و در صورتی صادق است که مال برای «انفاق استهلاکی (مؤجل)، سرمایه‌گذاری یا انفاق در مسیر خیر» کنار گذاشته نشده باشد. باوجوداین، نویسنده در جمع‌بندی خود می‌نویسد: «عقوبت مالی که زکات آن پرداخت نشده، به مراتب بزرگ‌تر از عقوبت مالی است که زکات آن پرداخت شده، اما همچنان کنز محسوب می‌شود». وی تفاوت پس‌انداز (ادخار) و کنز (اکتناز) را به هدف و نحوه استفاده از مال مربوط می‌داند. از دیدگاه وی، فردی که مالی مازاد بر نیاز خود جمع‌آوری می‌کند، زمانی مرتکب گناه کنز می‌شود که: ۱. زکات و دیگر حقوق مالی واجب آن را پرداخت نکند؛ ۲. آن را برای مصارف مؤجل و مشروع (پس‌انداز حلال) کنار نگذارد؛ ۳. آن را در یک سرمایه‌گذاری مشروع به کار نگیرد؛ و ۴. آن را در مصالح عمومی یا امور خیریه انفاق نکند.

العبدی (۲۰۱۱) در کتاب الادخار مشروعیه و ثمراته، تمایز میان دو مفهوم «کنز» و «پس‌انداز» (ادخار) را تبیین کرده است. پس‌انداز به معنای نگهداری مال برای استفاده در آینده است که ماهیتی مشروع دارد؛ درحالی‌که کنز به معنای مال‌اندوزی‌ای است که حقوق واجب شرعی آن، به‌ویژه زکات، پرداخت نشده باشد. ازاین‌رو، هرگاه زکات مال پرداخت شود، آن مال از حالت کنز خارج و به پس‌اندازی مشروع تبدیل می‌شود. این کتاب مشروعیت پس‌انداز را از منظر قرآن و سنت مورد تأیید قرار می‌دهد. پس‌انداز در اسلام نه تنها مجاز است، بلکه برای مواجهه با نیازها و بحران‌های آینده نیز توصیه شده است. پس‌انداز با اهداف صحیحی مانند خودکفایی و بی‌نیازی از دیگران، تأمین نیازهای خانواده و آمادگی برای کمک به نیازمندان و انفاق در راه خدا، از دیدگاه فقهی و اخلاقی ارزشمند است. همچنین، در سطح کلان، پس‌انداز به رشد اقتصادی جامعه و تقویت توان مالی آن کمک می‌کند.

محمد بن صالح حمدی (۲۰۱۵) در کتاب نظریة الاستخلاف فی الأموال فی الاقتصاد الإسلامی، به تحلیل دقیق تفاوت میان پس‌انداز و اکتناز (احتکار) پرداخته است. وی بر این باور است که دیدگاه فقهی سنتی مبنی بر اینکه پرداخت زکات به‌خودی‌خود مانع از اکتناز می‌شود، با پیچیدگی‌های اقتصاد معاصر همخوانی ندارد. او معتقد است که اکتناز پول فقط به معنای عدم پرداخت زکات نیست؛ بلکه شامل هرگونه انباشت بی‌هدف مال است که آن را از چرخه طبیعی گردش خارج می‌کند. از نظر نویسنده، پس‌انداز به ذخیره کردن مازاد درآمد با اهداف سازنده مانند سرمایه‌گذاری برای رشد اقتصادی، تأمین نیازهای اضطراری یا تضمین آینده نسل‌های بعدی اشاره دارد. اسلام این نوع پس‌انداز را تشویق می‌کند. در مقابل، اکتناز به انجماد پول و خارج کردن آن از گردش اشاره دارد که باعث آسیب‌های اقتصادی جدی مانند کاهش رشد، بیکاری و ضعف قدرت خرید می‌شود. اکتناز تنها به نپرداختن زکات محدود نمی‌شود، بلکه به هر مالی که انباشته شود، حتی اگر زکات آن پرداخت شده باشد، اطلاق می‌شود. نویسنده با استناد به نظر امام علی بن ابی‌طالب، بر این دیدگاه تأکید می‌کند که هر مالی که زیاد باشد،

حتی اگر زکاتش داده شود، در معرض خطر اکتناز است. حتی برخی صحابه مانند غفاری معتقد بودند که هر مالی که بیشتر از نیاز انسان باشد، گنج است و باید صدقه داده شود. بنابراین، اسلام با تشویق به سرمایه‌گذاری و اجرای صحیح قوانین مالی، سعی در جلوگیری از این پدیده دارد.

عبدالغنی العمومری (۲۰۱۸) در مقاله «الاحتکار والادخار والاكتناز فی الفقه الإسلامی» می‌نویسد: در دیدگاه فقها، «کنز» به معنای انباشت ثروت و پول بدون پرداخت حقوق واجب آن است. وی پس از بررسی هفت دیدگاه مختلف درباره «کنز» و با استناد به نظر جمهور فقها، به این نتیجه می‌رسد که حکم نهایی و صحیح آن است که مالی که زکات آن پرداخت شود، کنز نیست. در مقابل، مالی که زکات آن ادا نشود، به عنوان کنز تلقی شده و حرام است. این دیدگاه بر این مبنا استوار است که آیه قرآنی مربوط به حرمت کنز قبل از نزول حکم زکات بوده و پس از واجب شدن زکات، خداوند آن را پاک‌کننده اموال قرار داده است. برای مقابله با پدیده کنز، که پول را از جریان اقتصادی خارج و سرمایه‌ها را راکد می‌کند، اسلام افزون‌بر تحریم و وعید شدید، راهکار عملی و مؤثری را نیز ارائه داده است. این راهکار، وجوب زکات بر سرمایه نقدی است؛ حتی اگر رشد نکند و بدون استفاده بماند. این اقدام، مال اندوخته شده را وادار به حرکت و ورود به چرخه اقتصاد می‌کند و از حبس پول و رکود جلوگیری می‌نماید. مقاله مورد نظر، تمایز روشنی بین ادخار و اکتناز قائل می‌شود. ادخار به معنای پس‌انداز معتدل و منطقی برای مواجهه با حوادث و نیازهای احتمالی آینده است. این نوع پس‌انداز در صورتی که زکات آن پرداخت شود، نه تنها حرام نیست، بلکه مورد تأیید و ستایش پیامبر اسلام ﷺ نیز قرار گرفته است. درواقع، ادخار حبس مالی است که برای آن نیت مشروعی مانند استفاده در آینده یا سرمایه‌گذاری وجود دارد. به‌طور خلاصه، ادخار پس‌اندازی است که هدفمند و با پرداخت زکات و سایر حقوق مالی است؛ درحالی‌که کنز انباشت ثروت به شکلی است که مانع از جریان آن در جامعه می‌شود و حقوق و اجبش پرداخت نشده است.

۳. بیان مسئله

شناخت مفهوم «کنز» مستلزم بررسی ریشه‌های لغوی آن در منابع عربی است که معانی متعددی را نشان می‌دهد. زبیدی (۱۴۱۴، ص ۱۳۷) ریشه کنز را مال مدفون می‌داند، که مجازاً برای مال پرداخت‌نشده زکات نیز به کار می‌رود. ابن‌منظور (۱۴۱۴، ص ۴۰۱) و فراهیدی (۱۴۰۹، ص ۳۲۲) آن را مال جمع‌آوری و نگهداری‌شده در ظرف یا محلی خاص تعریف می‌کنند. فیومی (۱۴۱۴، ص ۵۴۲) کنز را صراحتاً جمع و ذخیره مال می‌داند. ثعلبی (۱۴۲۲، ص ۳۷-۳۹) با نگاهی وسیع‌تر، اصل آن را هر چیز انباشته‌شده (روی زمین یا در عمق آن) می‌بیند. راغب اصفهانی (به نقل از طباطبایی، ۱۳۹۰، ص ۲۵۰) کنز را انباشت و حفظ مال (نظیر خرما در ظرف یا «ناقة کناز») دانسته و مراد آیه را نیز همین می‌داند. شیخ طوسی (بی‌تا، ص ۲۱۰-۲۱۲) اصل کنز را «کبس» (انباشتن و متراکم ساختن) می‌داند.

در نگاه مفسران، به‌ویژه علامه طباطبایی در المیزان، مفهوم کنز ابعاد فراتر از صرف جمع‌آوری فیزیکی پیدا می‌کند. ایشان در تحلیل آیه، بر حفظ و ذخیره مال مکنون و جلوگیری از جریان آن در چرخه اقتصادی تأکید دارد. به‌گمان ایشان، کنز مانع از مشارکت مال در معاملات، رشد و نمو آن، و سرانجام سلب منفعت عمومی از آن در اجتماع می‌شود؛ درحالی‌که هدف اصلی در گردش مال، بهره‌مندی همگانی از طریق تبادل، بخشش، و سرمایه‌گذاری است. طباطبایی می‌نویسد که در گذشته، پیش از تکامل نظام‌های مالی، این عمل غالباً به صورت دفن مال در زمین انجام می‌شده تا از دستبرد و سوءقصد مصون بماند (۱۳۹۰، ص ۲۵۰). محمدرضا حکیمی در کتاب الحیاة، کنز را با گنج مترادف دانسته و مقصود از آن را جمع‌آوری و انباشتن مقدار زیادی از مال می‌داند (حکیمی و همکاران، ۱۳۸۰، ص ۲۲۴-۲۲۹). میرمعزی در مفهوم کنز دو ویژگی را معتبر می‌داند: جمع‌آوری و افزودن بر مال، و ذخیره کردن و نگه داشتن آن (۱۳۸۲، ص ۳۱).

جمع‌بندی دیدگاه‌های لغوی و تفسیری نشان می‌دهد «کنز» در معنای لغوی و عرفی، وسیع‌تر از صرف گنج مدفون است. این واژه شامل هر نوع جمع‌آوری، انباشت، و به‌ویژه راکد گذاشتن ثروت و ممانعت از تحرک اقتصادی آن است. گرچه طلا و نقره مثال‌های بارز آن هستند،

این مفهوم هر مال خارج شده از چرخه مفید اقتصادی را دربرمی گیرد. به نظر می رسد نهی آیه شریفه بر همین معنای جامع کنز مترتب است (حسینی، ۱۳۸۹، ص ۸۳). میرمعزی در تحلیل نهایی خود بین مفهوم عرفی کنز (هر نوع راکد گذاشتن ثروت یا جلوگیری از تحرک اقتصادی آن) و کنز موضوع آیه (کنز محرم)، تمایز قائل می شود (میرمعزی، ۱۳۸۲، ص ۳۸). اما این ادعا صحیح نیست. شواهد آن در ادامه می آید.

۴. تحلیل تفسیری آیه کنز

حرمت انباشت و اکتناز ثروت، در آیه ۳۴ سوره توبه، به صراحت ذکر شده است:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْأَخْبَارِ وَ الرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَ الَّذِينَ يَكْزِبُونَ
الذَّهَبَ وَ الْفِضَّةَ وَ لَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

ای کسانی که ایمان آورده اید! [بدانید که] بسیاری از اخبار و رهبان اموال مردم را به باطل می خورند و از راه خدا جلوگیری می کنند و کسانی که طلا و نقره گنجینه می کنند و آن را در راه خدا انفاق نمی کنند به عذاب دردناکی بشارتشان ده (ترجمه المیزان).

این عمل مانع رشد اقتصادی، موجب تمرکز ثروت، و نافی روحیه تعاون و برادری اسلامی است که در مفهوم «استخلاف» و امانت بودن مال نزد انسان تأکید شده است. بنابراین، در تفسیر آیه و استنباط حکم کنز باید به این مبانی و مفاهیم نیز توجه شود.

۴-۱. دیدگاه های اصلی در تبیین مراد آیه از «کنز»

درباره مراد «کنز» در آیه ۳۴ توبه، اختلاف نظرهای قابل توجهی میان مفسران و فقها وجود دارد. طبری (قرن چهارم) به این اختلاف اشاره و چندین دیدگاه را گزارش می کند: به نقل او، گروهی کنز را هر مال پرداخت نشده زکات (مستند به روایات صحابه) می دانند. گروهی دیگر، هر مال بیش از حد معین (مثلاً ۴ هزار درهم) را کنز می دانند؛ حتی با پرداخت زکات (مستند به روایتی از امام علی علیه السلام که بیش از ۴ هزار درهم کنز است؛ چه زکاتش پرداخت شده باشد؛ چه نشده باشد). دیدگاه سوم، مازاد بر نیاز زندگی را کنز می شمارد (مستند به روایات نبوی مانند نهی از داشتن مالی که فرد نتواند حقش را ادا کند یا نهی از جمع مالی که به آن نیاز ندارد) (طبری، ۱۴۱۲، ص ۸۴-۸۶). با توجه به این گزارش ها، سه دیدگاه درباره مراد جدی آیه قابل طرح است: ۱. کنز، مال انباشته ای است که زکات آن پرداخت نشده است؛ ۲. کنز، مال انباشته ای است که از حد معینی (عدد مشخص یا مازاد بر نفقه) تجاوز کند؛ ۳. کنز، هر مال انباشته ای است که در «سبیل الله» (برای نیازهای جامعه اسلامی تحت نظارت حاکم دینی) انفاق نشده باشد.

۴-۱-۱. کنز به مثابه مال انباشته ای که زکاتش داده نشده

این دیدگاه به اکثر علما (اهل سنت) و مفسرین شیعه مانند شیخ طوسی و طبرسی نسبت داده شده است (میرمعزی، ۱۳۸۲). این دیدگاه که طبری آن را صحیح ترین می داند (طبری، ۱۴۱۲، ص ۸۴-۸۶)، کنز را به مالی محدود می کند که تکلیف شرعی زکات آن ادا نشده است. طرفداران این نظر معتقدند که وعید الهی در آیه صرفاً متوجه کسانی است که از پرداخت زکات مال خود امتناع می کنند. طبرانی (قرن چهارم)، مفسر اهل سنت، این آیه را ناظر به کسانی می داند که ثروت خود را جمع آوری کرده و در راه طاعت خدا انفاق نمی کنند. وی به نقل از ابن عمر بیان می کند که هر مالی که زکاتش پرداخت شده باشد، کنز نیست؛ حتی اگر دفن شده باشد، و برعکس، مالی که زکاتش پرداخت نشود، کنز به شمار می آید (طبرانی، ۲۰۰۸، ص ۳۰۸-۳۰۹). ثعلبی (قرون ۴ و ۵) نیز پس از نقل اختلاف علما، این قول را اولی می داند؛ با این استدلال که وعید بر منع زکات وارد شده است، نه بر جمع کردن مال حلال (۱۴۲۲، ص ۳۷-۳۹).

مطابق نقل شیخ طوسی در التبیان، گروهی از صحابه و تابعین مانند ابن عباس، جابر، ابن عمر، حسن بصری، سدی و ابوعلی جبائی، کنز در آیه ۳۴ توبه را به معنای پنهان کردن مالی دانسته‌اند که زکات آن پرداخت نشده است؛ زیرا اگر زکات مالشان را می‌دادند، به اجماع مستحق ملامت نبودند (طوسی، بی تا، ص ۲۱۰-۲۱۲). طبرسی نیز «ترک انفاق فی سبیل الله» در آیه را معادل ترک زکات دانسته و علت ذکر اعضای خاصی از بدن برای عذاب را اراده هدفی دنیوی در ترک انفاق (نظیر حفظ آبرو) می‌داند (۱۴۱۲، ص ۵۱-۵۲). ابن کثیر نیز روایاتی [از اهل سنت] را مؤید این دیدگاه نقل کرده و روایت منقول از امام علی (علیه السلام) در خصوص حد نصاب کنز را «غریب» می‌شمارد (ابن کثیر، ۱۴۱۹، ص ۱۲۲-۱۲۶).

۴-۱-۲. کنز به مثابه هرگونه انباشت مازاد (مستقل از زکات)

براساس این دیدگاه، ذخیره‌سازی و راکد گذاشتن مطلق مال، به‌ویژه پول، حرام است و مفهوم کنز مستقل از مفهوم زکات تصویر شده است. طرفدارانش، با ضعیف دانستن روایات قول اول، به اطلاق آیه و عموم روایات دیگر استناد می‌کنند. البته تصریح دارند که مال مورد نیاز برای نفقه و تأمین مخارج ضروری زندگی، کنز نیست (حسینی، ۱۳۸۹، ص ۹۳). در تفسیر علی بن ابراهیم قمی (قرن سوم)، روایتی از ابی‌الجارود از امام باقر (علیه السلام) نقل شده که آیه را به حرمت اکتناز طلا و نقره و امر به انفاق آنها در راه خدا تفسیر کرده است (قمی، ۱۳۶۳، ص ۲۸۹). این روایت در ادامه، گفتار مشهور ابوذر غفاری در شام را ذکر می‌کند که گنج‌داران را به عذاب داغ کردن در پیشانی، پهلوها و پشت‌هایشان بشارت می‌داد. تفسیر عیاشی (قرن چهارم) نیز چندین روایت مؤید این قول را نقل کرده است. روایتی از امام باقر (علیه السلام) حد کنز را بیش از ۲ هزار درهم تعیین می‌کند. روایتی دیگر از امام صادق (علیه السلام) بیان می‌کند که با قیام حضرت قائم، کنز بر صاحبانش حرام می‌شود و باید برای مبارزه با دشمنان دین به حضرت عرضه شود (عیاشی، ۱۳۸۰، ص ۸۷-۸۸). عبدالرزاق صنعانی (قرن دوم) نیز روایتی را از طریق سفیان ثوری از امام علی (علیه السلام) نقل کرده که مال بیش از ۴ هزار درهم را مصداق کنز معرفی می‌کند (۱۴۱۱، ص ۲۴۶). شیخ طوسی در التبیان، ضمن نقل روایت امام علی (علیه السلام) مبنی بر اینکه پرداخت زکات تأثیری در کنز بودن مال بیش از ۴ هزار درهم ندارد، به روایت ابوذر نیز اشاره می‌کند (طوسی، بی تا، ص ۲۱۰-۲۱۲).

محمدرضا حکیمی این دیدگاه را قویاً تأیید می‌کند و کنز و زکات را دو موضوع مستقل و «آیه کنز» را تأسیسی، نه تأکیدی بر وجوب زکات می‌داند. وی احادیثی مانند «ما زاد علی أربعة آلاف فهو کنز، اذی زکاته أم لم يؤد» از امام علی (علیه السلام) (به نقل از طبرسی، ۱۳۷۲، ص ۲۶) و «... و اثنا عشر ألف درهم کنز» از امام صادق (علیه السلام) (به نقل از ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳، ص ۲۷۹) را شاهد می‌آورد. او استدلال می‌کند که مقصود از انفاق در آیه، محدود به زکات نیست؛ زیرا این تفسیر خلاف ظاهر آیه است که نکوهش را به مجموعه طلا و نقره بازمی‌گرداند و همچنین، مستلزم الغای موضوع مستقل قرآنی کنز است؛ درحالی‌که آیات دیگر برای حرمت منع زکات کافی هستند (مانند توبه ۱۰۳ و آیاتی که مستقیماً تارک زکات را مذمت می‌کنند). حکیمی سیاق آیه را تعلیمی و نشانگر مسیر انحراف مال دانسته و تعبیر قرآنی «پس با آن پیشانی‌ها و پهلوها و پشت‌هایشان داغ نهاده می‌شود» و «این است آنچه برای خود اندوختید» را مؤید استقلال کنز می‌شمارد (حکیمی و همکاران، ۱۳۸۰، ص ۲۲۴-۲۲۹). هرچند سند روایاتی که حد مشخص کرده‌اند ضعیف است، اما مؤید محسوب می‌شوند (گرامی، ۱۳۸۵، ص ۱۲۷).

۴-۱-۲-۱. موضع ابوذر غفاری و دلالت‌های آن در فهم آیه کنز

ابوذر غفاری، شاهدهی مهم و چهره‌ای برجسته برای قول دوم (حرمت مطلق کنز فراتر از نیاز و مستقل از زکات) است. ابن کثیر اذعان دارد که ابوذر معتقد بود و فتوا می‌داد هر مالی بیش از نفقه ضروری خانواده، کنز است و مردم را به آن تشویق می‌کرد. این موضع صریح به درگیری‌اش با معاویه در شام انجامید. نگرانی معاویه از تأثیر ابوذر و عدم پذیرش ابوذر، به شکایت نزد عثمان و تبعید ابوذر به ربذه (محل وفاتش) منجر شد.

ابن کثیر می‌افزاید که معاویه برای آزمودن ابوذر، هزار دینار فرستاد که ابوذر فوراً تقسیم کرد، که نشان‌دهنده ثبات او در این باور بود (ابن کثیر، ۱۴۱۹، ص ۱۲۲-۱۲۶).

علامه طباطبایی ماجرای ابوذر را واقعه‌ای تاریخی و مستند می‌داند. ایشان تأکید دارد که ابوذر آیه کنز را مختص اهل کتاب نمی‌دانست و معتقد بود که این آیه شامل خودداری از انفاق در مسیر واجب نیز می‌شود. به نظر علامه، برداشت ابوذر مؤید تحلیل وی (در ضمن دیدگاه سوم نقل خواهد شد). در آن زمان، جامعه دچار شکاف طبقاتی عمیقی بود. اکثریت فقیر و اقلیتی از خواص (برخی صحابه) به دلیل بذل و بخشش‌های دستگاه خلافت غرق در مظاهر دنیا بودند؛ وضعیتی که اسلام تأیید نمی‌کند. علامه ادعای برخی از اهل سنت مبنی بر اینکه موضع ابوذر صرفاً اجتهاد شخصی او بوده را رد کرده و به روایاتی اشاره می‌کند که نشان می‌دهد ابوذر این مطالب را به پیامبر ﷺ مستند می‌کرده است. محمدعلی گرامی نیز عدم رد و منع امام علی (علیه السلام) نسبت به رفتار ابوذر را شاهی بر صحت موضع او می‌داند (گرامی، ۱۳۸۵، ص ۱۰۸). همچنین، علامه شبهه عدم آگاهی ابوذر از «رخصت» (تخفیف شرعی) پس از عزیمت را نیز رد می‌کند؛ زیرا بحث عمومیت آیه نسبت به مسلمانان از قبیل رخصت و عزیمت نیست و شأن ابوذر بالاتر از آن بود که تفاوت انفاق واجب و مستحب را نداند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ص ۲۵۸-۲۶۰).

روایتی کلیدی موضع ابوذر را نشان می‌دهد: او در حضور عثمان، با استناد به آیه کنز، نظر کعب الاحبار (کفایت پرداخت زکات برای اسقاط تکلیف از باقی مال) را شدیداً رد کرد (ماجرا طبق نقل تفاسیر: عثمان پرسید آیا کسی که زکات مالش را بدهد تکلیفی دیگر دارد؟ کعب الاحبار گفت: نه. ابوذر با عصا به سینه کعب زد و گفت: دروغ گفתי و آیه کنز را خواند). این نشان می‌دهد ابوذر آیه کنز را مستقل از زکات و شامل هر انباشت ثروت (طلا و نقره) فراتر از نیاز می‌دانست.

۴-۱-۲-۲. بررسی و تحلیل روایات ظاهراً متعارض

در بررسی مفهوم کنز، با روایاتی مواجه می‌شویم که ظاهراً با یکدیگر تعارض دارند؛ به‌ویژه در خصوص تأثیر پرداخت زکات بر صدق عنوان کنز. یکی از این روایات، حدیثی است که شیخ طوسی با سند خود در امالی (و مشابه آن در وسائل الشیعه) از پیامبر اکرم ﷺ نقل کرده و فرموده است: مالی که زکات آن پرداخت شود، کنز نیست؛ حتی اگر زیر هفت طبقه زمین پنهان باشد؛ اما هر مالی که زکاتش پرداخت نشود، کنز است؛ حتی اگر روی زمین باشد (طوسی، ۱۴۱۴ق، ص ۵۷۳). اما، سند این حدیث ضعیف است. روایات مشابه با این مضمون در منابع اهل سنت فراوان است (ر.ک: محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۷، ص ۸۹۰-۸۹۴). به دلیل ضعف سند روایت امامیه و کثرت روایات مشابه در منابع اهل سنت، احتمال تقیه‌ای بودن روایت امالی بعید نیست.

در مقابل، روایات دیگری از ائمه (علیهم السلام) وجود دارد که برای کنز، حد عددی - بدون شرط زکات - تعیین کرده‌اند (مانند روایت ۲، ۴ و ۱۲ هزار درهم به ترتیب از امام باقر، امام علی و امام صادق (علیهم السلام) که با دیدگاه دوم (حرمت مطلق کنز) سازگارترند. مثلاً، مفضل از امام صادق (علیه السلام) نقل کرده که: مال ۴ هزار درهم است، و ۱۲ هزار درهم کنز است، و ۲۰ هزار درهم هرگز از راه حلال جمع نمی‌شود. همچنین، فرمودند: صاحب ۳۰ هزار درهم هلاک شده و کسی که ۱۰۰ هزار درهم داشته باشد از شیعیان ما نیست (اسکافی، ۱۴۰۴، ص ۵۰). بدیهی است که مشخص کردن حد در این روایات، ناظر به شرایط زمانه است نه امری ابدی و دائمی (محمودی گلپایگانی، ۱۳۸۹، ص ۱۳۹).

در تعارض این دو دسته، به نظر می‌رسد روایاتی که صدق کنز را منوط به عدم پرداخت زکات می‌دانند، با هدف توجیه انباشت ثروت و کمک به جریان اقتصاد سیاسی زمان خلفا (مانند دوره عثمان که با انباشت افراطی مال همراه بود) جعل شده باشند و سپس به برخی منابع امامیه نیز راه یافته باشند. این احتمال با توجه به هزینه نهضت ابوذر (مبتنی بر حرمت مطلق کنز) برای حاکمیت اموی تقویت می‌شود. جالب توجه است که حتی در منابع اهل سنت نیز روایاتی از امام علی (علیه السلام) وجود دارد که مال بیش از ۴ هزار درهم را مشمول کنز می‌داند؛ اما عموماً

فقه‌های اهل سنت به روایات کفایت پرداخت زکات تمسک می‌کنند. شاهد دیگر بر وجود انگیزه جعل، تلاش دستگاه خلافت برای تحریف آیه در زمان جمع‌آوری قرآن است. آنان تلاش کردند تا (واو) در ابتدای آیه را حذف کنند تا دلالت آیه محدود به احبار و رهبان شود؛ اما برخی اصحاب راستین رسول خدا ﷺ، به شدت از این کار جلوگیری کردند (محمودی گلپایگانی، ۱۳۸۹، ص ۱۲۳).

۴-۱-۳. کنز به مثابه انباشت هزینه نشده در مصالح اجتماعی

دیدگاه سوم، کنز را هر مال انباشته هزینه نشده در مصالح اجتماعی یا «سبیل الله» می‌داند. این قول، مانند دیدگاه دوم، پرداخت زکات را لزوماً رافع عنوان کنز نمی‌داند. تفاوت اصلی‌اش تمرکز بر محدوده بالای کنز است که آن را مشروط به وجود مسیر رفع نیاز جامعه و عدم انفاق در آن مسیر می‌داند. ملا مهدی نراقی و علامه طباطبایی از قائلان برجسته این دیدگاه‌اند.

محقق نراقی بر حکمت الهی در خلقت اشیاء تأکید می‌کند که باید در جهت مقصودشان به کار روند تا شکر نعمت محقق شود، وگرنه کفران نعمت است. به عقیده وی، حکمت در آفرینش طلا و نقره (پول) این است که وسیله عادلانه مبادله اموال و کالاها باشند و بها را تعیین کنند. بنابراین، هر کس درهم و دینار را ذخیره و حبس کند، به این حکمت ستم کرده، آن را باطل نموده و کفران نعمت کرده است. از آنجاکه بسیاری از مردم به این حکمت الهی توجه ندارند، خداوند با آیه شریفه (توبه، ۳۴) آنان را از این امر آگاه و تهدید به عذاب کرده است (نراقی، بی‌تا، ص ۲۴۵-۲۴۶).

علامه طباطبایی نیز معتقد است که آیه کنز، اگرچه در سیاق مذمت اهل کتاب آمده، اما شامل مسلمانان نیز می‌شود و وعید شدید آیه متوجه کسانی است که کنز می‌کنند؛ اما این کنز با جمله «وَلَا يُفْنِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» تفسیر می‌شود؛ به این معنا که حرمت کنز مربوط به موردی است که ملازم با خودداری از انفاق در راه خدا باشد، به شرط وجود راهی برای این انفاق (طباطبایی، ۱۳۹۰، ص ۲۵۰).

علامه «سبیل الله» را طبق کاربرد قرآنی، شامل هر چیزی می‌داند که قوام دین خدا، حفظ بنیان آن و شئون اجتماعی مسلمین به آن وابسته است؛ مانند جهاد، مصالح واجب دینی، و حقوق مالی واجب که ستون جامعه دینی را برپا می‌کند. بنابراین، هر کس طلا یا نقره‌ای را انباشت کند؛ درحالی‌که در جامعه نیاز و ضرورت به آن وجود دارد، درواقع، آن را کنز کرده و در راه خدا انفاق ننموده است. چنین فردی مستحق عذاب است؛ زیرا خود را بر پروردگارش و حاجت احتمالی خود یا فرزندش را بر حاجت قطعی جامعه دینی مقدم داشته است (طباطبایی، ۱۳۹۰، ص ۲۵۰).

از نظر علامه، عبارت «هَذَا مَا كُنْزُكُمْ لَأَنْفُسِكُمْ» در آیه بعدی نیز مؤید این مطلب است؛ زیرا عتاب متوجه کسانی است که کنز را به خود اختصاص داده و حاجت احتمالی خود را بر راه خدا (حیات جامعه) مقدم داشته‌اند. افزون‌براین، انباشت و پنهان کردن مال، نوعی خیانت به خدا و رسول است، زیرا ولی امر مسلمانان نمی‌تواند مال پنهان را در مسیر نیازهای اساسی جامعه (با وجود نیاز مبرم و بی‌استفاده ماندن مال) هدایت کند (۱۳۹۰، ص ۲۵۱).

بنابراین، نهی آیه صرفاً به دلیل این ویژگی کنز است که فرد کنزکننده خود را در استفاده از مال بر راه خدا مقدم می‌دارد؛ درحالی‌که به آن نیاز ندارد و نیاز جامعه به آن ایجاد شده است؛ نه اینکه اسلام اصل مالکیت را از نظر کمیت محدود کرده باشد. اگر فردی مال فراوانی داشته باشد و آن را در چرخه اقتصادی و کسب منفعت حلال به جریان اندازد و به دیگران (از طریق خرید و فروش و کار) فایده برساند، نهی متوجه او نیست. حتی اگر در راه خدا انفاق مستحب نکند، اما مالش در معرض دید ولی امر مسلمانان باشد و او بتواند در صورت لزوم آن را در مصالح واجب به کار گیرد، این فرد خائن و ظالم نیست. پس آیه ناظر به کنزی است که ملازم با خودداری از انفاق در حقوق مالی واجب (شامل زکات و هر آنچه ضرورت جامعه دینی بر آن استوار است؛ مانند جهاد و حفظ جان) باشد (طباطبایی، ۱۳۹۰، ص ۲۵۱). علامه در ادامه اشاره می‌کند که ترک انفاق مستحب نیز ممکن است تحت شمول نهی آیه قرار گیرد (۱۳۹۰، ص ۲۵۱).

بنابراین، از نظر علامه، هر مالی که حقوق واجب و مستحبش ادا نشده و از دید ولی امر مخفی است، مصداق کنز محرم است؛ البته میرمعزی معتقد است کلام آخر علامه درواقع تحقیق در معنای لغوی کنز (راکد نگه داشتن) بوده، نه کنز محرم در آیه (میرمعزی، ۱۳۸۲، ص ۳۵). اما ظاهر سخن علامه این است که درصدد استخراج مراد جدی آیه است. اشکال به علامه تنها این است که چگونه امری می‌تواند مستحب باشد؛ اما ترکش جایز نباشد (چون مصداق کنز محرم می‌شود). پاسخ این است که ادله مستحبات صرفاً اقتضای استحباب را ثابت می‌کند نه استحباب مطلق. در مورد انباشت ثروت، این اقتضا با مانع روبه‌روست که همان حرمت کنز است و مقید به مطلق انفاق فی سبیل الله است (نظر نهایی علامه).

برخی با افزودن قیدی دیگر، دیدگاه چهارمی را مطرح کرده‌اند که معتقد است برای خروج از شمول کنز، مال باید لزوماً در «راه خدا» (و نه صرفاً مسیر جلب نفع شخصی) هزینه شود. این دیدگاه صحیح نیست؛ زیرا لازمه آن حرمت کلی سرمایه‌ها و تشکیک سرمایه‌های تولیدی برای نیازهای مشروع است (حسینی، ۱۳۸۹، ص ۹۵-۹۶).

به نظر می‌رسد دیدگاه سوم صحیح‌ترین است و مراد از «سبیل الله» مفهومی عام شامل مصارف شخصی جایز، مخارج اجتماعی، و سرمایه‌گذاری هدفمند و خدایپسندانه است. سرمایه‌گذاری برای کمک به همنوع، رشد اقتصاد اسلامی، و عزت جامعه مجاز است؛ اما سرمایه‌گذاری صرفاً با هدف تکاثر و فخرفروشی از «سبیل الله» خارج می‌شود و از این رو، مورد نهی کنز قرار می‌گیرد. شواهد تاریخی مانند سرمایه‌بزرگ امام علی (علیه السلام) و سرمایه‌گذاری تجاری امام صادق (علیه السلام) نیز مؤید جایز بودن سرمایه‌گذاری با نیت الهی و به دور از تکاثر است (حسینی، ۱۳۸۹، ص ۹۷-۱۰۰).

۴-۲. دامنه مصادیق کنز: از طلا و نقره تا پول و سایر دارایی‌ها

در آیه شریفه، طلا و نقره به‌عنوان مصداق کنز ذکر شده‌اند؛ اما بیشتر مفسرین برای ذهب و فضه خصوصیتی قائل نشده‌اند و آیه را ناظر به جمع اموال و ثروت دانسته‌اند (میرمعزی، ۱۳۸۲، ص ۳۶). با توجه به اینکه در زمان نزول قرآن، درهم نقره و دینار طلا پول رایج و اصلی‌ترین ابزار ذخیره ارزش بودند، ذکر این دو در آیه از باب مثال برای هر مالی است که قابلیت ذخیره ارزش داشته باشد. بنابراین، طلا و نقره خصوصیتی ندارند و می‌توان از آنها الغای خصوصیت کرد. همچنین، بنابر مناسبات حکم و موضوع، مجازات دردناک، نشان می‌دهد که ملاک حرمت، خصوصیت فلزی طلا و نقره نیست؛ بلکه هر ثروتی با قابلیت ذخیره ارزش می‌تواند مشمول حکم باشد (شمش پلاتین).

محمدرضا حکیمی در الحیات ضمن تأیید برداشت یادشده، عبارت قرآنی «وَلَا تُنْفِقُوا نَهَا» را شامل انفاق نکردن مازاد مال فراوان نیز می‌داند و به احادیثی از ائمه (علیهم السلام) استناد می‌کند. حدیثی از امام صادق (علیه السلام) بیان می‌کند که خداوند فضول اموال (مقدار افزون بر خرج و نفقه) را برای استفاده در مسیر الهی داده، نه برای انباشتن (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۴، ص ۳۲). حدیثی دیگر از امام صادق (علیه السلام) ۱۲ هزار درهم را مصداق کنز معرفی می‌کند (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳، ص ۲۷۹). وی تفسیر قمی را نیز مؤید این تعمیم می‌داند (حکیمی و همکاران، ۱۳۸۰، ص ۲۲۴-۲۲۹). بنابراین، موضوع ثبوتی آیه، هر مالی با قابلیت ذخیره ارزش است که انباشت شده و در مسیر مورد نظر شارع به جریان درنیاید.

۴-۳. تحلیل اقتصادی کنز پول

در اصطلاحات اقتصادی، واژه کنز به معنای ذخیره کردن پول نقد بدون سرمایه‌گذاری در امور تولیدی و تجاری، یا به‌طورکلی، جمع‌آوری مال یا پول بیش از حد نیاز و نگهداری آن در حالت رکود به کار می‌رود. از منظر نظریه پولی، کنز پول به‌مثابه «نشت» در درآمد ملی محسوب می‌شود، زیرا پول از چرخه گردش خارج شده و درآمد ملی را کاهش می‌دهد. هرچه میزان پول کنز شده بیشتر باشد، گردش پول کمتر می‌شود. در اقتصاد امروز، کنز پول به معنای خارج شدن پول از بخش واقعی اقتصاد (مبادله کالا و خدمات) است (حسینی، ۱۳۸۹، ص ۸۵)؛ حتی

اگر این پول به صورت سپرده در نظام بانکی وجود داشته باشد. البته به نظر می‌رسد، هر نشی کتز محسوب نمی‌شود. اگر حساب پس‌انداز یا مدت‌دار با سرمایه‌گذاری که تزریق یا ورود است برابری کند، ممکن است از منظر اقتصاد کلان، کتز محسوب نشود.

مفهوم کتز ارتباط وثیقی با پول و کارکردهای آن (واسطه مبادله، واحد سنجش ارزش، و وسیله ذخیره ارزش) دارد. پیش از جان مینارد کینز، اقتصاددانان کمتر به نقش ذخیره ارزش پول و عدم تعادل‌های ناشی از کتز توجه داشتند. کینز با معرفی تقاضای سفته‌بازی برای پول (در کنار تقاضای معاملاتی و احتیاطی)، نشان داد که به دلیل وجود نرخ بهره، افراد ممکن است پول را به قصد سفته‌بازی و استفاده از نوسانات بازار نگهداری کنند (رجحان نقدینگی). این تقاضای سفته‌بازی، جریان پول و مبادله را متوقف کرده و می‌تواند بحران‌ساز باشد. کینز بر این باور بود که اقتصاد مکانیسم خوداصلاح‌کننده ندارد و کتز پول در تبیین کینزی با مفاهیم «سفته‌بازی»، «رجحان نقدینگی» و «ذخیره ارزش» مرتبط است (Keynes, 1936, p.222-242؛ حسینی، ۱۳۸۹، ص ۸۵-۸۷).

پیشتر، سیلویو گزل نیز مخالف پس‌انداز پول بود و طرح پول پرهزینه را مطرح کرد. این دقیقاً همان ایده‌ای است که کینز در کتاب خود به آن اشاره می‌کند و آن را «سالم» و «عمیق» می‌خواند (Keynes, 1936, p. 357). گزل معتقد بود با تحمیل هزینه به پول (بدتر کردن آن به عنوان یک کالا برای ذخیره‌سازی)، پول مجبور به گردش مداوم شده و دیگر نمی‌تواند مانعی برای تولید و مبادله باشد. او می‌نویسد: «تنها پولی که مانند روزنامه کهنه می‌شود، مانند سیب‌زمینی می‌پوسد، مانند آهن زنگ می‌زند، و مانند اتر تبخیر می‌شود، قادر است به عنوان ابزاری برای مبادله سیب‌زمینی، روزنامه، آهن و اتر از آزمون سربلند بیرون آید؛ زیرا چنین پولی نه توسط خریدار و نه توسط فروشنده به کالا ترجیح داده نمی‌شود. ما در آن صورت کالاهایمان را با پول معاوضه می‌کنیم، تنها به این دلیل که به پول به عنوان وسیله مبادله نیاز داریم، نه به این دلیل که از تملک پول انتظار مزیتی داریم. بنابراین، اگر می‌خواهیم پول را به عنوان وسیله مبادله بهتر کنیم، باید آن را به عنوان یک کالا بدتر سازیم» (Gesell, 1958, p269).

کتز از دیدگاه کینز عمدتاً به نگهداری پول به انگیزه سفته‌بازی (بورس‌بازی) در بازار اوراق قرضه و دارایی‌های سرمایه‌ای اطلاق می‌شود. این پول «عاطل و بیکار» (Idle money) نامیده می‌شود؛ زیرا صرف خرید کالاها و خدمات جدید نمی‌شود، در مقابل «پول فعال» (Active Money) که در جریان معاملات کالاها و خدمات جدید است (Keynes, 1936, p. 199). برخی اقتصاددانان پس از کینز، مانند ماکینن، تعریف عام‌تری از کتز ارائه داده‌اند که شامل هر نوع انباشت پول و خرج نکردن آن (نه فقط برای سفته‌بازی) می‌شود (میرمعزی، ۱۳۸۲). درباره طبقه‌بندی پول نگهداری شده به انگیزه احتیاطی (برای مواجهه با حوادث پیش‌بینی نشده) بین اقتصاددانان اختلاف نظر وجود دارد:

دیدگاه الوین هانس: از نظر او، پولی که به انگیزه احتیاطی نگهداری می‌شود، از جهت عوامل مؤثر بر نگهداری آن (مانند سطح درآمد) شبیه پول نگهداری شده برای معاملات است؛ اما از جهت راکد بودن و صرف نشدن برای خرید کالاها و خدمات جدید، شبیه پولی است که به انگیزه سفته‌بازی (بورس‌بازی) نگهداری می‌شود و از این رو، عاطل و راکد (یعنی کتز به مفهوم اقتصادی) محسوب می‌شود (هانس، ۱۳۶۴، ص ۱۲۷؛ به نقل از میرمعزی، ۱۳۸۲، ص ۲۷).

دیدگاه روون و مایر: برخلاف هانس، این دو اقتصاددان پول نگهداری شده به انگیزه احتیاطی را در دسته «پول فعال» (Active Money) طبقه‌بندی کرده‌اند و آن را عاطل و راکد (کتز) نمی‌دانند (توتونچیان، ۱۳۷۹، ص ۱۳۷؛ به نقل از میرمعزی، ۱۳۸۲، ص ۲۶). قضاوت در این باره دشوار است؛ زیرا پولی که به انگیزه احتیاطی نگهداری می‌شود، ممکن است نهایتاً صرف خرید کالاها و خدمات جدید یا قدیمی شود و وضعیت آن به مورد مصرفش بستگی دارد (میرمعزی، ۱۳۸۲، ص ۲۷).

شبهه‌ای که اینجا مطرح می‌شود، درباره نسبت پس‌انداز پولی و کتز پول است. پس‌انداز پولی لزوماً مصداق کتز پول نیست؛ چون ممکن است به هدف کسب قدرت خرید کالاها و خدمات یا سرمایه‌گذاری صورت گیرد. در غیر این صورت پس‌انداز پولی معادل کتز خواهد بود.

۴-۴. پیامدهای اقتصادی کنز پول

شهید صدر در اقتصادنا تحلیل عمیقی از پدیده کنز ارائه می‌دهد. وی پس از بیان تاریخ پول، وضع نهایی مبادلات را به هدف کسب پول می‌داند. مشکل این امر پدیده کنز مال و منجمدسازی کالاها در پول بود. او بیان می‌کند که پول‌های فلزی (طلا و نقره) برخلاف کالاهای دیگر، با گذشت زمان کم‌ارزش نمی‌شوند و نگهداری و تبدیل آنها آسان است، که این امر انگیزه ذخیره‌سازی را افزایش می‌دهد. نتیجه این شد که وظیفه اصلی پول (واسطه تولید و مصرف) منحرف شده و به واسطه میان تولید و ذخیره‌سازی تبدیل شد. هنگامی که فروشنده، پول حاصل از فروش کالا را ذخیره می‌کند، به جای اینکه خود کالایی بخرد، پول از چرخه خارج می‌شود و این باعث اختلال بزرگ بین عرضه و تقاضا می‌شود (صدر، ۱۴۱۷، ص ۳۵۲).

در اقتصاد مبادله پایاپای، تولیدکننده به اندازه نیازش تولید می‌کرد و مازاد را مبادله می‌نمود. بنابراین عرضه همیشه تقاضای خود را ایجاد می‌کرد؛ اما با وجود پول کنز شده، فرد می‌تواند احتکار یا سفته‌بازی کند، کالاهایی را انبار کند که نیاز ندارد یا با هدف نابودی رقیب، دست به دامپینگ بزند؛ از این رو بسیاری از تولیدکنندگان و عرضه‌کنندگان کوچک سقوط می‌کنند نتیجه این می‌شود که اقویاً از این فرصت استفاده می‌کنند که پول برایشان فراهم کرده و پیوسته تولید و عرضه می‌کنند تا پول‌های در گردش را به کنزهایشان ضمیمه کنند و بخش زیادی از جامعه را فقیر کنند و از این رو، قدرت خرید اکثریت کاهش می‌یابد و چرخ تولید را هم متوقف می‌کند؛ زیرا تولید دیگر سود نخواهد داشت و رکود، همه جامعه را دربرمی‌گیرد (همان، ص ۳۵۲-۳۵۳). از مجموع مباحث شهید صدر برمی‌آید که او کنز را معادل ذخیره‌سازی پول دانسته و زکات پول را راهکاری برای جلوگیری از بروز آن می‌بیند (حسینی، ۱۳۸۹، ص ۸۸).

اسلام با ممنوعیت کنز پول (انجماد و دور کردن آن از چرخه مبادله)، راهکاری بنیادین برای رفع مشکلات اقتصادی ارائه می‌دهد. این ممنوعیت از طریق مالیات زکات (بر پول طلا و نقره) محقق می‌شود که تدریجاً مال ذخیره شده را کاهش می‌دهد و مصداق مصادره تدریجی است. این مالیات هم نقش سلبی در مقابله با کنز دارد و هم نقش ایجابی در رونق تولید و فعالیت‌های اقتصادی ایفا می‌کند. ممنوعیت کنز، از وجوه اساسی مذهب اقتصادی اسلام است که آن را از نظام سرمایه‌داری متمایز کرده و راه‌حلی برای تلاطم‌ها و بحران‌های ناشی از نقش سرمایه‌ای پول فراهم می‌آورد. بحران از منظر اقتصاددانان معمولاً به کاهش حجم تولید و درآمد، افزایش بیکاری، ورشکستگی و کساد تعریف می‌شود. نظام سرمایه‌داری به‌ویژه از سده نوزدهم با بحران‌های زیادی مواجه بوده که در فواصل زمانی هفت تا ده سال جانشین یکدیگر می‌شدند (داودی و عیسوی، ۱۳۸۹، ص ۱۰۹).

مینسکی عیب اصلی اقتصاد سرمایه‌داری را بی‌ثباتی می‌داند. این بی‌ثباتی به دلیل شوک‌های خارجی یا بی‌کفایتی یا نادانی سیاست‌گذاران نیست. بی‌ثباتی به دلیل فرایندهای درونی اقتصاد سرمایه‌داری است. پویایی یک اقتصاد سرمایه‌داری که ساختارهای مالی پیچیده، پیشرفته و در حال تکامل دارد، به توسعه شرایطی منجر می‌شود که به بی‌نظمی - به تورم‌های افسارگسیخته یا رکودهای عمیق - کمک می‌کند (Minsky, 2008, p. 11). کینز، سیمونز و فریدمن باور دارند هر بحرانی که در نظام سرمایه‌داری رخ می‌دهد، از مناسبت‌های ناصحیح مالی و اعتباری حاکم بر این نظام سرچشمه می‌گیرد (واعظ‌برزانی و ایزدخواستی، ۱۳۹۰، ص ۹۲). با تحلیل عمیق دو بحران بزرگ در اقتصاد سرمایه‌داری (بحران ۱۹۲۹ و ۲۰۰۸) می‌توان نتیجه گرفت که هر دو بحران ابتدا بحرانی پولی و اعتباری بود که در ادامه مختصات یک بحران مالی را بروز داد و سرانجام به یک بحران اقتصادی جامع تبدیل شد (داودی و عیسوی، ۱۳۸۹، ص ۱۱۳).

از نظر کینز علت اختلاف بین پس‌انداز و سرمایه‌گذاری ($S > I$) در بلندمدت، نرخ بهره پولی است. این نرخ، حدی بر بازده سرمایه‌گذاری و موجب کاهش تمایل کل به سرمایه‌گذاری و سرانجام شکاف بین پس‌انداز و سرمایه‌گذاری و نهایتاً تعمیق رکود خواهد شد. از این رو، کل پس‌اندازی که توسط خانوارها از نظام خارج می‌شود به نظام بر نمی‌گردد، فقط زمانی که نرخ بهره اسمی صفر باشد، این برابری حاصل می‌شود (واعظ‌برزانی و ایزدخواستی، ۱۳۹۰، ص ۸۵-۸۶)؛ البته راه‌حل وی به جای حذف نرخ بهره، لزوم دخالت دولت در اقتصاد از طریق اعمال سیاست مالی انبساطی بود که راه‌حلی ریشه‌ای محسوب نمی‌شود (داودی و عیسوی، ۱۳۸۹، ص ۱۰۹ و ۱۱۷).

پیش از او گزل، یکی از ریشه‌های اصلی بحران را نرخ بهره معرفی کرده بود. تو بین نیز استدلال کرد تا زمانی که نرخ بهره پولی بزرگ‌تر از صفر است، کل پس‌انداز به سرمایه‌گذاری تبدیل نخواهد شد (واعظ‌برزانی و ایزدخواستی، ۱۳۹۰، ص ۸۸). وجود پول به‌عنوان یک ابزار ذخیره ارزش، نمی‌تواند با سازوکار تنظیم نرخ بهره برای اطمینان از برابری سرمایه‌گذاری با پس‌انداز در سطح اشتغال کامل، سازگار باشد (Minsky, ۲۰۰۸, p. ۱۲۴). از این‌رو، ریشه بحران - که همان ناهماهنگی بازارهای مالی با بازار کالا است - به‌دلیل آن است که پول، نقشی فراتر از وسیله مبادله در اقتصاد یافته و برای آن قیمتی (نرخ بهره) فارغ از بخش واقعی اقتصاد تعیین شده است (داودی و عیسوی، ۱۳۸۹، ص ۱۱۸). طبعاً مقصود ما نگهداری پول به شکل نقد نیست (چون در این حالت بهره‌ای تعلق نمی‌گیرد)؛ بلکه در قالب اوراق قرضه در اقتصاد مدرن مقصود است. بنابراین، می‌توان گفت: در سرمایه‌داری، نقش ذخیره‌سازی موقت پول به‌دلیل بهره ترویج یافته و بحران‌های اقتصادی را در پی داشته است. مینسکی به‌خوبی روند ایجاد این بحران را تشریح کرده است:

۱. رونق و افزایش بدهی: در یک دوره رونق، سرمایه‌گذاران با اعتماد به آینده، بیشتر به تأمین مالی سفته‌بازانه و پانزی روی می‌آورند که مبتنی بر بدهی‌های پرخطر است.

۲. افزایش نرخ بهره: این افزایش تقاضا برای وام، نرخ بهره را بالا می‌برد.

۳. کاهش حاشیه ایمنی: با افزایش نرخ بهره، هزینه پرداخت بدهی‌ها بالا می‌رود. این موضوع باعث می‌شود که سود انتظاری از دارایی‌ها، از هزینه‌های تأمین مالی آنها کمتر شود. به این پدیده «وارونگی ارزش فعلی» می‌گویند.

۴. فروش اجباری دارایی: برای پرداخت بدهی‌ها، سرمایه‌گذاران مجبور به فروش دارایی‌های خود می‌شوند. این فروش گسترده، باعث سقوط قیمت دارایی‌ها (مانند سقوط بازار سهام) می‌شود.

۵. مارپیچ نزولی: سقوط قیمت دارایی‌ها به کاهش بیشتر سرمایه‌گذاری و سود منجر می‌شود. این چرخه معیوب ادامه پیدا می‌کند تا زمانی که یک بحران کامل رخ دهد (Minsky, 2008, p. 239).

اسلام افزون‌بر حرمت ربا، با وضع مالیات بر کنز و تشویق به انفاق، با این نقش مقابله می‌کند. امام صادق (علیه السلام) بر به‌کارگیری اموال در مسیر الهی به‌جای کنز کردن تأکید کرده‌اند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۳۲). اسلام با مبارزه با احتکار پول، مشکل تولید در سرمایه‌داری را حل می‌کند؛ زیرا جامعه اسلامی برای پروژه‌های بزرگ به مالکیت عمومی و دولتی تکیه دارد (صدر، ۱۴۱۷، ص ۶۲۵-۶۲۸). ممنوعیت کنز، وظیفه موقتی ذخیره ارزش بودن پول را انکار نمی‌کند (حسینی، ۱۳۸۹، ص ۸۹). اقتصاددانان اسلامی نیز هدف آن را جلوگیری از انباشت ثروت و تضمین جریان مستمر اقتصادی می‌دانند (همان، صص ۸۹-۹۰).

میرمعزی ضمن تأیید شباهت تحلیل شهید صدر از آثار اقتصادی کنز (خروج پول از گردش و اختلال در عرضه و تقاضا) با دیدگاه اقتصاددانان، راهکار زکات بر پول را در دنیای امروز کارآمد نمی‌داند. او سه دلیل عمده مطرح می‌کند: اولاً، سفته‌بازی معمولاً کمتر از یک سال طول می‌کشد و مشمول زکات سالانه نمی‌شود؛ ثانیاً، مبالغ کمتر از نصاب، زکات ندارند؛ و ثالثاً، تعلق زکات به پول‌های کاغذی و اعتباری امروزی محل اختلاف جدی فقهاست (اکثر فقهای شیعه آن را نمی‌پذیرند). میرمعزی نتیجه می‌گیرد که فلسفه اصلی زکات، جلوگیری از تجمع ثروت و توزیع درآمد است، نه لزوماً جلوگیری از خروج پول از گردش (میرمعزی، ۱۳۸۲، ص ۳۰).

باوجوداین، حتی اگر «انفاق فی سبیل الله» را همان زکات واجب بدانیم، نفس وضع مالیات سالانه بر ثروت راکد (پول طلا و نقره در صدر اسلام)، ناپسند بودن ذاتی این رکود را نشان می‌دهد. شارع با این مالیات، انگیزه انباشت و رکود را کاهش می‌دهد. اگرچه این سازوکار ممکن است امروزه به‌تنهایی کافی نباشد، اما اصل ناپسند بودن رکود از آن قابل استنباط است.

۴-۵. مفهوم «انفاق فی سبیل الله» و نقش آن در مقابله با کنز

حرمت کنز در آیه به قید «وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» مشروط است، ازاین رو، فهم «انفاق فی سبیل الله» کلیدی است. «انفاق» به معنای خرج کردن مال است. علامه طباطبایی «سبیل الله» را شامل هر آنچه قوام دین و شئون اجتماعی مسلمین به آن وابسته است، می‌داند (۱۳۹۰، ص ۲۵۰). «سبیل الله» دو معنای عمده دارد: ۱. راه‌های صرفاً دینی بدون نفع شخصی (مانند جهاد و زکات)؛ ۲. صرف مال در هر راه مورد رضایت خداوند، حتی با نفع شخصی (مثل بقره، ۲۷۲ که انفاق خیر را به نفع خود فرد می‌داند). اگر معنای اول مدنظر باشد، انفاق فقط شامل خمس و زکات است. اما با معنای دوم، تمام مخارج شرعی را دربرمی‌گیرد و «راه خدا» به معنای راه صحیح زندگی است (حسینی، ۱۳۸۹، ص ۹۰-۹۲). گرچه برخی معتقدند «سبیل الله» در قرآن بیشتر به معنای اول است، بسیاری از اقتصاددانان مسلمان (مانند یوسف حامد العالم) معنای دوم را پذیرفته‌اند (العالم، ۱۹۷۵، ص ۶۷-۷۰؛ به نقل از حسینی، ۱۳۸۹، ص ۹۲). میرمعزی پرداخت حقوق الهی (شامل زکات و سایر واجبات مالی) را مصداق انفاق فی سبیل الله می‌داند (میرمعزی، ۱۳۸۲، ص ۳۸).

۴-۶. شمول حکم آیه کنز بر پول معاصر

شهید صدر معتقد است: آیه کنز، کنز پول نقد را حرام می‌شمارد. کنز یعنی پول را کد که زمان صدق آن به فرصت‌ها و امکانات به‌کارگیری وابسته است (صدر، ۱۴۳۴، ج ۱-۵، ص ۲۰۶). علامه طباطبایی نقش پول را در نظم اجتماعی محوری می‌داند و رکود آن را موجب رکود اقتصادی می‌شمارد. کنز، خارج کردن پول از جریان معاملات است که گناهی بزرگ است و مانع انفاقات (واجب و مستحب) و تقویت مصلحت عمومی و وظیفه حکومت اسلامی می‌شود. ایشان موضع ابوذر را نیز در همین راستا تفسیر می‌کند.

علامه طباطبایی معتقد است: آیه، حرمت کنز طلا و نقره را در موارد انفاق واجب (زکات و دفاع) و نیز حرمت قطع راه احسان میان مردم نشان می‌دهد. کنز، افزون‌براین، خیانت به حاکم و فریب او نیز هست. ایشان دو معیار برای کنز برمی‌شمرد: پنهان کردن ثروت از ولی امر و انباشت آن با وجود امکان خیررسانی به جامعه (انفاق یا سرمایه‌گذاری). این آیه شفافیت مقادیر پولی بزرگ را برای حاکمیت ایجاب می‌کند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ص ۲۶۱-۲۶۶). علامه اشکال تنقید آیه به روایات عدم صدق کنز پس از زکات را بیشتر (در بحث ماجرای ابوذر) پاسخ داده است؛ اما حتی با پذیرش آن روایات، برای قائلان به زکات پول امروزی (مشهور فقهای اهل سنت و اندکی از فقهای امامیه)، این حکم راهی برای رهایی از حرمت کنز پول، توسط شارع خواهد بود که پاسخ دیگری به اشکال میرمعزی (ناکارآمدی زکات) است.

۵. مبانی و ادله فقهی حرمت کنز

از منظر حکم، آیه شریفه با وعید «فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ» دلالت صریحی بر تحریم شدید این عمل دارد (طباطبایی، ۱۳۹۰، ص ۲۵۱). بحث اصلی فقهی دراین باره، پیرامون گستره شمول موضوع «کنز» است. فقها عموماً ذیل دو دیدگاه اصلی به این مسئله پرداخته‌اند: ۱. با پرداخت زکات، مال انباشته از شمول حرمت کنز خارج می‌شود؛ ۲. پرداخت زکات، لزوماً مال انباشته را از شمول حرمت خارج نمی‌کند.

۵-۱. دیدگاه مشهور فقها: کفایت پرداخت زکات برای رفع حرمت کنز

این دیدگاه، که نظر مشهور فقهای شیعه و اهل سنت است (حسینی، ۱۳۸۹، ص ۹۲)، کنز را به مالی محدود می‌کند که زکات واجب آن پرداخت نشده باشد. محقق حلی آیه را ذیل بحث زکات درهم و دینار مطرح کرده و مصداق کنز را مال بدون پرداخت زکات می‌داند و برای اثبات آن به روایات استدلال می‌کند (محقق حلی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۵۲۳). علامه حلی نیز همین نظر را داشته (۱۴۱۴، ج ۱۷، ص ۱۱۹) و

«انفاق» در آیه را به معنای زکات می‌گیرد (۱۴۱۲، ج ۸، ص ۱۸۸). مقدس اردبیلی احتمال نسخ آیه با حکم زکات را مطرح می‌کند؛ اما اصل را بر عدم نسخ دانسته و احتمال می‌دهد کنز و عدم انفاق در آیه کنایه از عدم پرداخت زکات باشد؛ ازاین‌رو آیه اشاره اجمالی به وجوب زکات دارد و تفصیل به سنت واگذار شده است (اردبیلی، بی‌تا، ص ۱۸۱). استرآبادی نیز کنز را مال تجمیع شده معنا کرده و ضمن احتمال نسخ آیه با حکم زکات (با ترجیح عدم نسخ)، احتمال می‌دهد ترک انفاق در آیه به معنای عدم پرداخت زکات باشد و روایات مؤید آن را ذکر می‌کند (مثل روایت امالی طوسی، ص ۵۷۳) (استرآبادی، ۱۳۹۴، ص ۳۲۴-۳۲۵).

کاظمی نیز عدم پرداخت زکات واجب را مصداق عدم انفاق در آیه کنز می‌داند و معتقد است: با پرداخت زکات، مال از سرزنش آیه خارج می‌شود (۱۳۶۵، ج ۲، ص ۱۷). کاشف الغطاء (۱۴۲۲، ج ۴، ص ۱۴۰) و صاحب جواهر (نجفی، ۱۴۰۴، ج ۱۳، ص ۳۱۲) نیز آیه را ناظر به عقاب تارک زکات دانسته‌اند. آیت‌الله خویی آیه را ناظر به تحریم منع زکات می‌داند. پرداخت زکات طلا و نقره مسکوک مانع از انباشت آن می‌شود و مال کمتر از نصاب نیز منعی در شریعت ندارد (۱۴۱۸ الف، ج ۶، ص ۳۲۳ و ۱۴۱۸ ب، ج ۲۳، ص ۲۶۱-۲۶۲). شهید صدر نیز در اقتصادنا، زکات پول را ابزاری اسلامی برای ممانعت از انباشت و کنز آن می‌داند که تکرار سالانه آن می‌تواند مال کنز شده را مستهلک کند (۱۴۱۷، ص ۳۵۴).

۵-۲. نقد دیدگاه مشهور: عدم کفایت پرداخت زکات برای رفع حرمت مطلق کنز

در این دیدگاه، حرمت کنز لزوماً با پرداخت زکات ساقط نمی‌شود و انباشت مال حتی پس از پرداخت زکات نیز می‌تواند مشمول حرمت آیه باشد چون مفاد وعید مطلق است و افزون‌بر تارک زکات، شامل انباشت کنندگان مال زیاد (حتی با پرداخت زکات اما بدون گردش) نیز می‌شود، مگر آنکه قرینه‌ای برخلاف آن یافت شود. شهید ثانی به نامه‌ای از امام صادق (علیه السلام) به نجاشی اشاره می‌کند که در آن، امام (علیه السلام) از والی اهواز می‌خواهد تلاش کند طلا و نقره را انباشته نکند تا مشمول وعید آیه کنز نباشد (شهید ثانی، بی‌تا، ج ۱، ص ۳۲۹؛ شیخ حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۷، ص ۲۰۹). ازاین‌رو، انباشت (کنز) حتی برای کسی در جایگاه نجاشی، مذموم و مرتبط با آیه کنز دانسته شده است.

صاحب مفتاح الکرامه افزون‌بر زکات نصاب‌دار معروف، زکات واجب دیگری نیز معرفی می‌کند که نصاب معینی ندارد و مقدار آن به حسب نیاز فقرا و درخواست کنندگان تعیین می‌شود و آیات قرآن (انعام، ۱۴۱؛ معارج، ۲۴-۲۵؛ ذاریات، ۱۹؛ بقره، ۱۷۷؛ توبه، ۶۰) و روایات متعدد به آن اشاره دارند. وی روایت ابوذر و مقابله شدیدش با کعب الاحبار را صریح‌ترین دلیل بر این نوع دوم زکات و اینکه مقصود آیه کنز منحصر به زکات معین نیست، می‌داند. از مجموع روایات، مطلوب شارع انفاق مؤمن و عدم انباشت مال در خزانه یا بانک‌های امروزی است؛ بلکه باید در راه خدا و نیاز برادران دینی خرج شود (مانند روایات مربوط به حق معلوم غیر از زکات یا لزوم مواسات مؤمنین). مقصود از «سائل» و «محروم» در این نوع زکات نیز در روایات (مانند روایات کلینی که نقل می‌کند سائل کسی است که می‌پرسد و محروم کسی است که عفت ورزیده و درخواست نمی‌کند؛ اما نیازمند است و روایت جمال [احتمالاً اشاره به روایتی از امام سجاد (علیه السلام) در تعریف سائل و محروم]) مشخص شده است (حسینی عاملی، ۱۴۱۹، ج ۱۱، ص ۱۲).

از نظر میرمعزی، کنز محرم همان جمع ثروت مازاد بر نیاز بدون پرداخت حقوق الهی است. «حقوق الهی» در کلام وی، فراتر از زکات مصطلح است و به دیدگاه صاحب مفتاح الکرامه (وجود نوع دوم زکات غیر معین) نزدیک است (میرمعزی، ۱۳۸۲). گرامی نیز قائل است که کسب مشروع و پرداخت حقوق حکومت اسلامی، رافع تکلیف فرد در انفاق ثروت اضافی در راه پیشبرد اجتماع و دین نیست (گرامی، ۱۳۸۵، ص ۸۶). شهید مطهری با استناد به آیات قرآن، سرمایه‌های اولیه و ثانویه را در خدمت بشر دانسته و تأکید می‌کند نباید راکد بمانند، از جمله به صورت کنز و ذخیره (مطهری، ۱۳۷۶، ج ۲۰، ص ۵۷۸).

از نظر منتظری، کنز شامل هر مال زائدی می‌شود که ذخیره شده (مانند سپرده بانکی یا کالای احتکارشده) و در صورت نیاز حکومت حق (که امام زمان نمونه آن است)، نگهداری آن جایز نیست و باید در اختیار حاکم قرار گیرد (۱۴۰۹، ج ۴، ص ۲۹۲-۲۹۳). وی حدیث امام

صادق علیه السلام درباره حرمت کنز در دوره قائم را شاهد می آورد (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۴، ص ۶۱). البته منتظری در کتاب الزکاة آیه کنز را ناظر به زکات می داند؛ اما قائل است حاکمان حق می توانند موارد زکات را گسترش دهند (۱۴۰۹ق، ج ۱، ص ۱۶۷-۱۶۸).

۵-۳. نظریه منتخب: حرمت مطلق کنز به مثابه رکود و انباشت اخلاص

براساس تمامی دیدگاه‌های تفسیری و فقهی، انباشت (کنز) پول حرام است. قدر متیقن از مصادیق حرمت، پولی است که زکات آن پرداخت نشده باشد؛ اما با توجه به نکات زیر می توان گفت: مراد از آیه شریفه، حرمت مطلق کنز است:

۱. موضع ابوذر یک شاهد معتبر بر تأسیسی بودن آیه (استقلال حرمت کنز از وجوب زکات) محسوب می شود؛ صداقت ابوذر غفاری براساس روایت معتبر و منقول فریقین از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ثابت است.

۲. در هنگام شک در تأسیس و تأکید، اصل بر تأسیسی بودن است. بنابراین، اگر کسی از موضع ابوذر غفاری به اطمینان نرسد و در شک باقی بماند، باید به این اصل تمسک کند.

۳. درخصوص روایات امامیه و نظر مشهور فقهای امامیه مبنی بر خروج مال از حرمت با پرداخت زکات، باید گفت: این نظر دارای اشکال است. روایاتی که مشهور فقها برای تقیید آیه به آن تمسک کرده اند، به دلیل رواج این نظر میان اهل سنت و عدم شهرت در میان قداما، احتمالاً تقیه ای و فاقد حجیت از حیث جهت صدور است.

۴. مطابق برخی ادله، کنز و زکات دو مفهوم مستقل هستند. برای نمونه در روایات مربوط به زمان قیام قائم علیه السلام با وجود وجوب زکات، نیازمندی برای دریافت آن یافت نمی شود (شیخ مفید، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۳۸۱)؛ درحالی که در همان دوره، افراد نباید کنز کنند و باید مال خود را در صورت نیاز به امام بسپارند (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۴، ص ۶۱). همچنین، تفاوت میان احکام زکات (مثل سقوط زکات با ذوب طلا و نقره مسکوک قبل از سال) با حکم کنز (که عقلاً بایعید است طلای مسکوک کنز محرم باشد؛ اما با تبدیل به شمش، دیگر کنز نباشد) مؤید استقلال این دو مفهوم است.

حتی اگر نکات پیش گفته پذیرفته نشود و حرمت کنز در آیه شریفه را مقید به عدم پرداخت زکات بدانیم، حکمت دیگری (در کنار رفع فقر) برای زکات پول کشف می شود: جلوگیری از انباشت و رکود. این نشان می دهد خود کنز ناپسند شارع است و زکات صرفاً ابزاری برای تخفیف آن است.

بنابراین، قول مختار این است که کنز کردن پول مطلقاً حرام است. تشخیص مصادیق کنز پول امروزی نیازمند تحلیل اقتصادی و تمرکز بر آثار انباشت است. هر جا آثار و پیامدهای رکود پول مشاهده شود، کنز اتفاق افتاده است. در برخی تحقیقات جدید، پدیده کنز به معنای کنار گذاشته شدن پول از بخش واقعی اقتصاد نه کل جریان اقتصاد مربوط می شود. برخی پژوهشگران اقتصاد اسلامی قائل اند که دارایی های پولی اگر به سرمایه تبدیل نشوند در جریان تولید قرار نمی گیرند و ارزش افزوده ایجاد نمی کنند که از مصادیق جدید پدیده کنز به شمار می آید (واعظ و معینی، ۱۳۹۲، ص ۳۳-۳۵).

به نظر می رسد کنز در پول امروزی به معنای خارج کردن آن از بخش واقعی اقتصاد (مبادله کالا و خدمات) است، نه صرفاً وجود آن در ترازنامه های مالی. از این رو، انباشت پول (در هر شکل و قالب حتی اوراق قرضه) بدون سرمایه گذاری مولد، نگهداشت دارایی یا پول بیش از حد نیاز (نیاز مصرفی، احتیاطی و آینده نگرانه) و حفظ آن در حالت رکود (اگر نشت درآمد ملی باشد) از مصادیق کنز محسوب می شود.

میرمعزی با این نتیجه گیری (حرمت فی نفسه کنز پول به معنای خارج کردن از گردش یا رکود) مخالف است. وی این برداشت را حاصل خلط مفهوم اقتصادی کنز با مفهوم شرعی آن می داند و نتیجه می گیرد: «خارج کردن پول از جریان گردش تا وقتی به جمع آوری ثروت مازاد بر نیاز و بدون پرداخت حقوق الهی منجر نشود، حرام نیست». براساس نظر میرمعزی، نگهداری پول به انگیزه سفته بازی (با فرض جواز اصل

سفته‌بازی) نیز ذاتاً حرام نیست (میرمعزی، ۱۳۸۲). با وجود تمایز کenz به مثابه یک پدیده اقتصادی (Hoarding) و کenz به مثابه یک عنوان فقهی، اما این تفکیک لزوماً به معنای عدم حرمت پدیده اقتصادی رکود پول نیست.

در تحلیل شهید صدر و علامه طباطبائی، آثار زیان‌بار اقتصادی و اجتماعی ناشی از خارج کردن پول از گردش (اختلال در تولید و مصرف، ایجاد شکاف طبقاتی، دور شدن پول از هدف ذاتی خود) ذکر شد. میرمعزی زکات پول امروزی را ناکارآمد و آیه کenz را مقید به حقوق واجب دانست. طبق این دیدگاه، هیچ تشریعی برای این اثر مخرب اقتصادی (که موجب اختلال نظام اقتصادی می‌شود) یافت نمی‌شود. این خود گواهی بر نادرست بودن برداشت ایشان است؛ زیرا بعید است تشریع الهی نسبت به این اختلال خارجی و مفسده اجتماعی مهم، بی تفاوت باشد. اسلام با تفکیک میان «ملکیت مال» و «ملکیت حرکت مال» (آدم، ۱۴۲۲)، اجازه نداده است که مالک مال از حرکت مال جلوگیری کند؛ امر به انفاق فی سبیل الله همان حرکت مال در راه منفعت عمومی (مانند مشارکت در تولید، تأمین اجتماعی، خدمات و امور زیرساختی) است. با این اصل، ثروت‌ها از قید کenz آزاد و به میدان تولید سوق داده می‌شوند تا نیازهای جامعه برآورده شود. از این رو، برای دفع این استبعاد، برداشت حرمت مطلق کenz از آیه شریفه، تقویت می‌شود و می‌تواند ناظر به همان عمل «راکد گذاشتن و خارج کردن از چرخه مفید» باشد که آثار منفی اقتصادی دارد.

۶. دلالت‌ها و الزام‌های سیاستی نظریه منتخب برای نظام پولی و اقتصادی اسلام

پذیرش حرمت مطلق کenz پول پیامدهای مهمی دارد: اولاً، این حرمت به فعل انباشت پول توسط مکلف مربوط است، نه انکار کارکرد ذخیره ارزش آن؛ ثانیاً، نگهداری پول به اندازه مخارج یک سال مجاز است؛ ثالثاً، برای خروج از شمول حرمت، نیت الهی در کسب مال و پرهیز از راکد گذاشتن آن ضروری است (حسینی، ۱۳۸۹، ص ۱۰۱). همچنین، آیه کenz می‌تواند مبنایی برای استخراج احکام دیگر در نظام اقتصادی اسلامی باشد. در تحلیل اقتصادی، تلقی کenz به عنوان رکود و تقاضای سفته‌بازی، مدل‌هایی نظیر IS-LM را که بخش پولی را از بخش واقعی اقتصاد جدا می‌کنند، برای نظام اسلامی نامناسب می‌کند. در نظام اسلامی، بخش پولی باید انعکاس‌دهنده بخش واقعی باشد، نه مستقل از آن (همان، ص ۱۰۲).

در پاسخ به این اشکال که امروزه به دلیل تورم، کenz رجحان ندارد و بانک‌ها می‌توانند پول خلق کنند، باید گفت: در شرایط رکودی، نگهداری پول به دلیل ریسک پایین رجحان می‌یابد و خلق پول برای جبران رکود راهکار مناسبی نیست؛ زیرا مدیریت جریان پول را مختل می‌کند (همان، ص ۱۰۳). همچنین، شکل اصلی پول امروز سپرده‌های بانکی است که رکود آن مصداق کenz بوده و خلق پول توسط بانک‌ها نیز منجر به افزایش بدهی آنها [خلق پول بانکی عمده‌تاً از طریق پرداخت وام صورت می‌گیرد که در ترازنامه بانک، هم‌زمان یک دارایی (وام) و یک بدهی (سپرده ایجاد شده) ثبت می‌شود] و تورم می‌شود (همان، ص ۱۰۲-۱۰۳).

با وجود هزینه فرصت برای نگهداری پول در اقتصاد اسلامی (حتی بدون ربا)، ممکن است تقاضای سفته‌بازانه برای آن وجود داشته باشد. مثلاً، زمانی که فرد برای جلوگیری از زیان ناشی از کاهش قیمت دیگر دارایی‌ها، پول نقد را ترجیح می‌دهد. این نشان می‌دهد کenz اقتصادی می‌تواند در غیاب بهره و وجود تورم انگیزه‌های عقلایی داشته باشد (میرمعزی، ۱۳۸۲، ص ۳۹). البته باید دقت داشت که در شرایط رکودی که امکان سرمایه‌گذاری نیز کاهش یافته و افراد محتاج پس انداز برای طی این دوره هستند، طبعاً حد کenz متفاوت و کاملاً پیرو شرایط است و باید از جانب ولی امر و به کمک مدل‌های اقتصادی مشخص شود تا هم پس انداز احتیاطی محقق شود و هم تجمع آن موجب تعمیق رکود نشود. پیامد احتکار پول فلزی در گذشته رکود بود؛ اما پیامد خلق پول در اقتصاد کنونی بی‌ثباتی است؛ زیرا نقدپذیری انباشته شده در اثر شوک‌های تقاضا می‌تواند متحرک شده و بحران مالی ایجاد کند (مظهر و همکاران، ۱۴۰۲، ص ۵۰). مقداری از خلق پول که باعث بی‌ثباتی می‌شود، توسط مدل‌های اقتصادی مشخص می‌شود.

برخی متفکران اقتصاد اسلامی، سفته‌بازی در بازارهای مالی را نیز مصداق کُز می‌دانند که این مسئله در اقتصاد متعارف محل بحث است. کینز آن را احتکار ثروت می‌داند (حسینی، ۱۳۸۹، ص ۱۰۳-۱۰۵). میر معزی صراحتاً می‌نویسد نگهداری پول به انگیزه سفته‌بازی، با فرض جواز شرعی اصل آن، مشمول حرمت کُز نیست (میر معزی، ۱۳۸۲). مذموم بودن کُز از دیدگاه اسلام، که فلسفه‌اش به جریان انداختن پول در تولید و سرمایه‌گذاری است، بیانگر آن است که استفاده از پول در فعالیت‌های غیر مولد و بلکه مضر، به طریق اولی مذموم است (شفیعی‌نژاد و نظری، ۱۴۰۰، ص ۷۳). به‌دیگرسخن، کارکرد اقتصادی تحریم کُز، معطوف به کار بست پول و مال به‌نحوی مفید و حاصل جمع مثبت، به‌جای نگهداری راکد آن است. اگر ثابت شود که به‌کارگیری سرمایه در برخی فعالیت‌های سفته‌بازانه کوتاه‌مدت در بازارهای مالی فاقد بازدهی حقیقی اقتصادی (حاصل جمع صفر) است، شاید بتوان آن را مصداق کُز تلقی کرد (واعظ و معینی، ۱۳۹۲، ص ۳۶). اگر سفته‌بازی به حبس طولانی مدت منابع مالی و عدم ورود آن به فعالیت‌های مولد منجر شود یا صرفاً با هدف سوداگری و بدون ایجاد ارزش افزوده واقعی در اقتصاد صورت گیرد، موجب انحراف مال از مسیر اصلی خود («سبیل الله» به معنای عام) می‌شود. بنابراین، جواز سفته‌بازی نیز باید مقید به عدم اخلال در جریان سالم اقتصاد باشد که حکمت حرمت کُز می‌تواند همین امر باشد.

حرمت کُز ایجاب می‌کند که مازاد بر نیاز مصرفی (شخصی یا خیریه)، راکد نماند و سرمایه‌گذاری شود (حسینی و همکاران، ۱۴۰۴، ص ۱۶۱ و ۱۳۸۹، ص ۱۰۵)؛ البته اگر محیط اقتصاد کلان رکودی نباشد. این سرمایه‌گذاری در نظام اقتصادی مطلوب به هدف رشد تولید و عزت جامعه دینی است، نه صرفاً تکاثر. حسن فاعلی (نیت الهی) در اینجا ملاک عدم تحقق مصداق کُز است. این امر به حداقل رسیدن پس‌انداز پولی و هدایت نقدینگی به سمت فعالیت‌های مولد منجر می‌شود.

پیش‌تر گفتیم که مسئله «پول عاطل» و پیامدهای رکودزای آن، دغدغه اصلی متفکران اقتصادی برجسته‌ای چون کینز نیز بوده است. کینز هدف غایی یک نظام اقتصادی مطلوب را رسیدن به وضعیتی توصیف می‌کند که او آن را «مرگ تدریجی رانت‌خوار» (Euthanasia of the Rentier) می‌نامد (حسینی، ۱۴۰۴، ص ۱۹). مقصود او از این وضعیت، رسیدن به نقطه‌ای است که سرمایه آن‌قدر فراوان شده که بازدهی ناشی از صرف کمیابی آن (یعنی بهره) به صفر نزدیک شود و دیگر درآمدی بدون مشارکت در فعالیت مولد، از طریق احتکار سرمایه به دست نیاید (همان، ص ۲۳).

این هدف، دقیقاً همان چیزی است که حرمت کُز در پی آن است. برای رسیدن به این هدف، متفکرانی مانند سیلویو گزل، که کینز او را «پیامبری غریب و نادیده گرفته شده» می‌خواند، طرح «پول مهور» (Stamped Money) را پیشنهاد کردند (همان، ص ۹۹). طبق این طرح، پول دیگر یک دارایی فناپذیر و بدون هزینه نگهداری نیست، بلکه دارنده آن موظف است در فواصل زمانی معین (مثلاً هفتگی) تمبری بر روی آن بچسباند تا اعتبار آن حفظ شود. این کار عملاً یک هزینه نگهداری بر پول تحمیل می‌کند و آن را مانند کالاهای دیگر فاسدشدنی می‌سازد (همان، ص ۹۸).

این هزینه، انگیزه احتکار و راکد گذاشتن پول را از بین می‌برد و دارنده آن را وادار می‌کند تا برای پرهیز از زیان، پول خود را هرچه سریع‌تر خرج کرده یا سرمایه‌گذاری کند. ایروینگ فیشر در کتاب خود با عنوان پول تمبردار (Stamp Scrip)، با استناد به تجارب موفق این ایده در اروپا (مانند شهر وورگل اتریش)، نشان می‌دهد که این «مالیات بر احتکار» چگونه با افزایش چشمگیر سرعت گردش پول، چرخ اقتصاد را حتی در عمیق‌ترین شرایط رکود دوباره به حرکت درمی‌آورد (Fisher, 1933). درواقع، این روش‌ها با ایجاد یک «زیان حداقلی» برای پول راکد، از وقوع «زیان حداکثری» یعنی رکود و بیکاری در کل اقتصاد جلوگیری می‌کنند. بنابراین مطالب یادشده می‌توان دلالت‌ها و الزام‌های سیاستی حرمت کُز را این‌گونه صورت‌بندی کرد:

۱. سپرده‌گذاری پول در بانک‌ها، تضمین‌کننده ورود آن به چرخه تولید و سرمایه‌گذاری نیست؛ بلکه عمده‌تأ منشأ قدرت خلق پول برای نظام بانکی می‌شود که نحوه تخصیص آن به فعالیت‌های مولد یا غیرمولد، در نهایت منوط به راهبردها و تصمیمات بانک‌هاست.

۲. براساس این، بانک مرکزی نمی‌تواند یک سیاست‌گذار منفعل باشد که صرفاً به مدیریت کل‌های پولی می‌پردازد؛ بلکه باید به کنشگری فعال در مهندسی جریان اعتبار بدل شود. این نهاد موظف است از ابزارهایی نظیر نسبت ذخیره قانونی هدفمند برای هدایت فعالانه پول به سمت بخش حقیقی اقتصاد بهره‌گیرد.

۳. این تغییر نقش، مستلزم بازنگری در اهداف میانی و شاخص‌های کنترلی بانک مرکزی است. برای مثال، بانک مرکزی باید سرعت گردش پول را نه فقط در سطح کلان، بلکه به تفکیک بخش‌های کلیدی اقتصاد (صنعت، کشاورزی، خدمات مولد) در مقایسه با بخش‌های غیرمولد (مانند سفته‌بازی در بازار املاک) رصد کند. کاهش سرعت گردش پول در بخش‌های مولد، یک زنگ خطر سیاستی است که از شکل‌گیری «کنز سیستمی» حکایت دارد.

۴. سپرده‌گذاران نیز صرفاً با واگذاری وجوه خود به بانک و اتکا به نظارت‌های کلان، نمی‌توانند خود را از شمول حکم حرمت کنز مبرا بدانند. آنها در برابر سرنوشت نهایی پس‌اندازهای خود و تأثیر آن بر اقتصاد، مسئولیت دارند.

۵. بنابراین، حرمت کنز یک مسئولیت مشترک فردی، اجتماعی و حکومتی برای مقابله با انباشت غیرمولد پول ایجاد می‌کند. این مسئولیت در دو سطح متبلور می‌شود: الف) ضرورت نظارت عمومی بر عملکرد نهادهای پولی و مالی؛ ب) تقنین و تنظیم‌گری فعالانه برای جلوگیری از انحراف منابع به سمت فعالیت‌های غیرمولد.

۶. بدیهی است که تعریف «حد کنز مجاز»، دامنه نظارت و شدت ابزارهای سیاستی، باید متناسب با شرایط متغیر اقتصاد کلان (رکود، تورم یا رکود تورمی) و به‌صورت پویا تعیین شود.

پیاده‌سازی چنین سیاست‌گذاری فعالی، نیازمند زیرساخت اطلاعاتی پیشرفته است. در گذشته، رصد دقیق جریان پول در بخش‌های مختلف اقتصاد تقریباً ناممکن بود؛ اما امروزه، با ظهور فناوری‌های نوین مالی (FinTech) و به‌ویژه پول دیجیتال بانک مرکزی (CBDC)، امکان رصد آنی و دقیق تراکنش‌ها و مهندسی جریان اعتبار به شکل هدفمند فراهم شده است. این فناوری‌ها اجرای راهکارهایی مانند پیاده‌سازی فناوریانه ایده «مالیات گزل» را برای اعمال هزینه بر پول راکد (سپرده‌های بانکی) و جلوگیری از کنز سیستمی، کاملاً امکان‌پذیر می‌کند و راه را برای رسیدن به نرخ بهره منفی و از بین بردن کامل رانت پول هموار می‌کند. به‌دیگرسخن، فناوری مدرن می‌تواند اهداف سیاستی برآمده از این حکم فقهی را محقق کند.

۷. جمع‌بندی

مطابق تفسیری که ارائه دادیم، کنز، هر مال (که طبعاً شامل پول نیز می‌شود) انباشت‌شده‌ای است که مازاد بر مخارج سال خانوار باشد؛ چه زکات واجب آن پرداخت شده باشد و چه نشده باشد. مقصود از اتفاق در آیه نیز صرفاً زکات واجب نیست و همه مخارجی را دربرمی‌گیرد که در راه صلاح شخص و جامعه نیاز است؛ به شرطی که مسیری برای رفع این نیاز تحت نظارت ولی امر موجود باشد. داستان ابوذر بهترین شاهد بر صدق این مدعاست. پس دو مناط در صدق کنز وجود دارد: ۱. پنهان بودن ثروت پولی (و غیر پولی) از نظارت ولی امر؛ ۲. انباشت آن درحالی‌که راهی برای خیر رساندن به جامعه (چه از مسیر اتفاق واجب چه از مسیر اتفاق مستحب و حتی بقیه راه‌های خیر مثل سرمایه‌گذاری مولد) وجود داشته باشد. البته صرف مال در راه‌هایی که مورد رضایت خداوند است؛ هرچند نفع شخصی هم در آنها وجود داشته باشد، نیز مصداق اتفاق است. پس مطابق آیه شریفه، مقادیر پولی بزرگ باید برای حاکمیت شفاف باشد و در جهت خیر عمومی هزینه شود. ازاین‌رو، اولاً، پول نباید از حیث مقدار، مالکیت و چرخه غیر شفاف باشد؛ و ثانیاً امکان سیاست‌گذاری برای جلوگیری از انباشت وجود داشته باشد. پس شکل پول، نهادها و سیاست‌های پولی باید این دو جنبه را به نحو حداکثری تأمین کنند.

مشهور فقهای شیعه و اهل سنت قائل اند که اگر زکات طلا و نقره (درهم و دینار) پرداخت شود، مشمول کنز در آیه شریفه نمی باشد. اما مطابق دیدگاه منتخب، اتفاق در آیه شریفه اعم از زکات دارای نصاب شرعی و غیر آن است. فرضاً اگر مصداق اتفاق در آیه منحصر در زکات دارای نصاب شرعی باشد، این دلالت که زکات به دلیل ممانعت از انباشت و رکود پول و ثروت واجب شده از آیه استخراج می شود. یعنی حکمت جدیدی برای حکم زکات پول کشف می شود که همان ناپسند بودن انباشت پول و تخفیف بودن زکات است (یعنی زکات برای برداشتن مفسده لزومیه انباشت جعل شده است). هرچند برداشت صحیح تر آن است که حکمت جعل زکات نسبت به حکمت حرمت کنز تفاوت دارد. از این رو، کنز کردن پول مطلقاً حرام است. این استنباط، با مفهوم ملکیت در آموزه های دین سازگار است. دین، ملکیت را در پرتو نظریه استخلاف (جانشینی انسان نسبت به خدا) معرفی کرده است. یعنی ملکیت، ابزاری برای ادای رسالت جامعه (خلافت الهی) است. مفهوم مال نیز شاهد این استنباط است. در میان اهداف نیز مطلوبیت تولید و افزایش ثروت در بخش حقیقی و مطلوبیت گردش ثروت مؤید این استنباط هستند.

برای تشخیص کنز و انباشت پول در اقتصاد امروز باید از مسیر شناخت آثار پیش رفت. ذخیره کردن وجه نقد و عدم سرمایه گذاری آن در امور تولیدی و تجاری، جمع کردن بیش از احتیاج اموال یا پول و حفظ آن به صورت راکد (اگر نشت درآمد ملی باشد)، مصداق کنز در پول امروزی است. از این رو، کنار گذاشته شدن پول از بخش واقعی اقتصاد (نه کل جریان اقتصاد و ترازنامه های بانک مرکزی و شبکه بانکی) کنز شدن پول است. لازم به توضیح است که رسالت این مقاله قضاوت درباره کنز بودن سپرده های بانکی نفیاً و اثباتاً نیست؛ زیرا احراز این موضوع وابسته به تحلیل رفتار شبکه بانکی در بخش واقعی اقتصاد می باشد. طبق این روبنا پول نباید از چرخه اقتصادی خارج شود؛ یعنی همواره باید در مبادله کالاها و خدمات به کارگیری شود. از این رو، بخشی از روبنای قاعده ارتباطیت و سیالیت پول ثابت می شود.

منابع

* قرآن کریم.

- ابن شعبه حرّانی، حسن بن علی (۱۳۶۳ق). تحف العقول. مصحح: ع. غفاری، چاپ دوم. قم: جامعه مدرسین.
- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر (۱۴۱۹ق). تفسیر القرآن العظیم، محقق: محمدحسین شمس‌الدین. بیروت: دارالکتب العلمیة، منشورات محمد علی بیضون.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق). لسان العرب، محقق جمال‌الدین میردامادی، چاپ سوم. بیروت: دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع- دار صادر.
- استرآبادی، محمد بن علی بن ابراهیم (۱۳۹۴ق). آیات الأحکام فی تفسیر کلام الملك العلام، جلد ۱. تهران: کتابفروشی معراجی.
- اسکافی، محمد بن همام (۱۴۰۴ق). التمهیص. قم: مدرسة الإمام المهدي .
- آدم، محمد (۱۴۲۲ق). اقتصادیات تنمية المال فی الإسلام فی فکر الشهيد. النبا، ۶۱. <https://annabaa.org/nba61/iqtessadiat.htm>
- ثعلبی، احمد بن محمد (۱۴۲۲ق). کشف و البیان (تفسیر الثعلبی)، ابن عاشور، ابی محمد، محقق: نظیر ساعدی، مراجعة و تدقیق. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- حسینی عاملی، سید محمدجواد (۱۴۱۹ق). مفتاح الکرامة فی شرح قواعد العلامة (ط - الحديثة)، جلد ۱۱. قم: مؤسسة آل البيت (علیه السلام) لإحياء التراث.
- حسینی، سیدرضا (۱۳۸۹). تحلیل کنز از دیدگاه فقه و اقتصاد. معرفت اقتصاد اسلامی، ۱(۱۱۱)، ۸۳-۱۱۳.
- حسینی، سیدعقیل (۱۴۰۴). مؤلفه‌های اساسی نظام پولی ایده‌آل. تهران: پژوهشکده امور اقتصادی.
- حسینی، سیدرضا، بهرامی، حسین، و زارعی محمودآبادی، محمد (۱۴۰۴). شناسایی و اولویت‌بندی شاخص‌های دینی مؤثر بر معیشت و رفاه عمومی در اقتصاد اسلامی با روش تحلیل سلسله‌مراتبی. جستارهای اقتصادی با رویکرد اسلامی، ۲۲(۴۴)، ۱۴۱-۱۶۶.
- <https://doi.org/10.30471/MSSH.2025.10907.2635>
- حکیمی، محمدرضا، حکیمی، محمد و حکیمی، علی (۱۳۸۰). الحیاء، ترجمه احمد آرام، جلدهای ۱-۶. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- حلّی، علامه، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی (۱۴۱۲ق). منتهی المطلب فی تحقیق المذهب: فقه استدلالی تطبیقی (جلد ۸). مشهد: مجمع البحوث اسلامی.
- حلّی، علامه، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی (۱۴۱۴ق). تذکرة الفقهاء، چاپ اول، ج ۱۷. مؤسسه آل البيت (علیه السلام).
- حلّی، نجم‌الدین، جعفر بن حسن (۱۴۰۷ق). المعتبر فی شرح المختصر، چاپ اول، ج ۲. قم: مؤسسه سید الشهداء (علیه السلام).
- حمدی، محمد بن صالح (۲۰۱۵). نظریه الاستخلاف فی الأموال فی الاقتصاد الإسلامی. قاهره، مصر: دار السلام.
- خویی، سید ابوالقاسم موسوی (۱۴۱۸الف). التتقیح فی شرح العروة الوثقی. چاپ اول، ۶ جلد. تحت اشراف جناب آقای لطفی. قم.
- خویی، سید ابوالقاسم موسوی (۱۴۱۸ب). موسوعة الإمام الخوئی. چاپ اول، ۳۳ جلد. قم: مؤسسة إحياء آثار الإمام الخوئی .
- داودی، پرویز و عیسوی، محمود (۱۳۸۹). بحران‌های اقتصادی و راه‌حل اقتصاد اسلامی. مجله اقتصاد دانشگاه شهید بهشتی، ۱(۱)، ۱۰۷-۱۳۰.
- زبیدی، محمد مرتضی حسینی (۱۴۱۴ق). تاج العروس من جواهر القاموس، محققان: علی هلالی و علی سرری، چاپ اول. بیروت: دارالفکر.

- شفیعی نژاد، عباس، و نظری، حسن آقا (۱۴۰۰). بررسی احکام پول و دلالت‌های آن بر طراحی نظام پولی. جستارهای اقتصادی ایران، ۱۸ (۳۵)، ۶۷-۸۷.
- شهید ثانی، زین‌الدین بن علی (بی‌تا). رسائل شهید السعید الفقیه زین‌الدین علی الجبجعی العاملی. ج ۱. قم: مکتبه بصیرتی.
- شیخ حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعة. جلد ۳۰. قم: مؤسسه آل‌البت (ع).
- شیخ طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۴ق). الأمالی. به کوشش مؤسسه البعثة. قم: دار الثقافة.
- شیخ طوسی، محمد بن حسن (بی‌تا). التبیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- شیخ مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۳ق). الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد. جلد ۱-۲؛ تحقیق: مؤسسه آل‌البت (ع). قم: کنگره شیخ مفید.
- صدر، محمد باقر (۱۴۱۷ق). إقتصادنا. قم: مکتب الإعلام الإسلامی. مرکز النشر.
- صدر، محمد باقر (۱۴۳۴ق). موسوعة الشهيد السيد محمد باقر الصدر. ج ۲۱. قم: پژوهشگاه علمی تخصصی شهید صدر، دار الصدر.
- صنعانی، عبدالرزاق بن همام (۱۴۱۱). تفسیر القرآن العزیز المسمى تفسیر عبدالرزاق. چاپ اول، جلد های ۱-۲. بیروت: دارالمعرفة.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۹۰ق). المیزان فی تفسیر القرآن. چاپ دوم، جلد ۲۰. بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
- طبرانی، سلیمان بن أحمد (۲۰۰۸م). التفسیر الكبير: تفسیر القرآن العظيم. ۶ جلد. اردن: دار الكتاب الثقافی. اردن.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. ف. یزدی طباطبایی و ه. رسولی، مصححان، چاپ سوم، ۱۰ جلد. تهران: ناصر خسرو.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۱۲ق). تفسیر جوامع الجامع، مصحح ابوالقاسم گرچی. قم: حوزه علمیه قم، مرکز مدیریت.
- طبری، محمد بن جریر (۱۴۱۲). جامع البیان فی تفسیر القرآن (تفسیر الطبری). چاپ اول، جلد های ۱-۳۰. بیروت: دارالمعرفة.
- العبیدی، إبراهیم عبداللطیف (۲۰۱۱). الادخار مشروعیه وثمراته. دبی: دائرة الشؤون الإسلامية والعمل الخیری.
- العموری، عبدالغنی (۲۰۱۸). الاحتکار والادخار والاكتناز فی الفقه الإسلامی. مجلة الاقتصاد الإسلامی العالمیة، ۷۶، ۳۸-۴۸.
- عیاشی، محمد بن مسعود (۱۳۸۰ق). التفسیر (تفسیر العیاشی). محقق هاشم رسولی. تهران: مکتبه العلمیة الاسلامیة.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۹ق). کتاب العین. چاپ دوم. قم: نشر هجرت.
- فیومی، احمد بن محمد (۱۴۱۴ق). المصباح المنیر فی غریب الشرح الكبير. چاپ دوم. قم: مؤسسه دار الهجرة.
- قمی، علی بن ابراهیم (۱۳۶۳). تفسیر القمی. ویرایش: ت. موسوی جزایری، چاپ سوم، جلد های ۱-۲. قم: دارالکتاب.
- کاشف الغطاء، جعفر بن خضر نجفی (۱۴۲۲ق). کشف الغطاء عن مبهمات الشریعه الغراء. چاپ اول، جلد ۴. قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه.
- کاظمی، جواد بن سعد الاسدی الفاضل (۱۳۶۵). مسالک الأفهام إلى آیات الأحکام، تحقیق محمدباقر بهبودی و دیگران، جلد ۲، چاپ دوم. تهران: مکتبه المرتضویة لإحياء الآثار الجعفریة.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). الکافی، تصحیح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، چاپ چهارم، ۸ جلد. تهران: دار الکتب الاسلامیة.
- گرامی، محمدعلی (۱۳۸۵). درباره مالکیت خصوصی در اسلام. جلد ۱. قم: دفتر حضرت آیت الله العظمی گرامی.
- محمدی ری شهری، م (۱۳۹۷). توسعه اقتصادی بر پایه قرآن و حدیث، ترجمه س. ا. حسینی. قم: سازمان چاپ و نشر دارالحديث.
- محمودی گلپایگانی، سید محمد (۱۳۸۹). تحلیل فقهی احکام کنز. فقه و مبانی حقوق اسلامی، ۲ (۴۰)، ۱۱۹-۱۴۳.

- المصری، رفیق یونس. (۲۰۰۹). بحوث فی الإقتصاد الإسلامی. دمشق: دارالمکتبی.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۶). مجموعه آثار استاد شهید مطهری. ۳۴ ج. تهران: صدرا.
- مظهر قراملکی، مهدی، یوسفی شیخ رباط، محمدرضا، و الهی، ناصر (۱۴۰۲). معیارهای ارزیابی فهم ادله لفظی در فقه معاملات (مطالعه موردی: تعلّق زکات بر پول‌های اعتباری). فقه و اجتهاد، ۱۰(۱۹)، ۳۵-۵۴.
- مقدّس اردبیلی، ا. ب. م. (بی‌تا). زبدة البیان فی أحكام القرآن. تحقیق م. ب. بهبودی، چاپ اول، تهران: مکتبه المرتضویه لإحياء الآثار الجعفرية.
- منتظری، حسین علی نجف‌آبادی (۱۴۰۹ق). دراسات فی ولاية الفقيه و فقه الدولة الإسلامیة. چاپ دوم، ۴ جلد. قم: نشر تفکر.
- منتظری، حسین علی نجف‌آبادی (۱۴۰۹ق). کتاب الزکاة. جلد ۱. قم: المركز العالمی للدراسات الاسلامیة.
- میرمعزی، سیدحسین (۱۳۸۲). مفهوم کنز از دیدگاه علم اقتصاد و اندیشمندان اسلامی. نامه مفید، ۳۵، ۲۳-۴۰.
- نجفی، محمدحسن (صاحب جواهر). (۱۴۰۴ق). جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام. چاپ هفتم، جلد ۱۳. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- نراقی، مهدی بن ابی‌ذر، مظفر، محمد رضا، و کلانتر، محمد (بی‌تا). جامع السعادات. ۳ ج. بیروت-لبنان: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
- واعظ برزانی، محمد و ایزدخواستی، حجت (۱۳۹۰). تحلیل نقش نرخ بهره پولی در بحران‌های اقتصادی نظام سرمایه‌داری: رویکرد اسلامی. اقتصاد اسلامی، ۱۱(۴۴)، ۷۷-۱۰۴.
- واعظ، محمد و معینی، شهرام (۱۳۹۲). سفته‌بازی کوتاه‌مدت در بازارهای اقتصادی و مالی (بررسی فقهی-اقتصادی). جستارهای اقتصادی ایران، ۱۰(۲۰)، ۲۹-۵۶.

References

* The Holy Quran

- 'Ayyāshī, M. ibn M. (1961/1380 A.H.). *Tafsīr al-'Ayyāshī* [The Exegesis of al-'Ayyāshī] (H. Rasouli, Ed.). Maktabat al-'Ilmiyyah al-Islāmiyyah. [In Arabic]
- Adam, M. (2002). *Iqtisadiat tanmiyat al-mal fi al-Islam fi fikr al-shahid* [The Economics of Wealth Development in Islam in the Thought of the Martyr]. *Al-Naba'*, 61. Retrieved from <https://annabaa.org/nba61/iqtisadiat.htm> [In Arabic]
- Al-'Amūmārī, A. (2018). Al-Ihtikār wal-Iddikhar wal-Iktināz fi al-Fiqh al-Islāmī [Monopoly, Saving, and Hoarding in Islamic Jurisprudence]. *Majallat al-Iqtisād al-Islāmī al-'Ālamiyyah*, 76, 38-48. [In Arabic]
- Al-'Ubbaydī, I. A. L. (2011). *Al-Iddikhar: Mashru'iyatuhu wa thamaratih* [Saving: Its Legitimacy and Fruits]. Department of Islamic Affairs and Charitable Activities. [In Arabic]
- Al-Misrī, R. Y. (2009). *Buhuth fi al-Iqtisād al-Islāmī* [Research in Islamic Economics]. Dar Al-Maktabi. [In Arabic]
- Al-Sadūq, M. ibn A. (1993/1413 A.H.). *Al-Irshād fi ma'rifat ḥujaj Allāh 'alā al-'ibād* [Guidance in the Knowledge of God's Proofs over His Servants] (Vols. 1-2). Shaykh al-Mufid Congress. [In Arabic]
- Astarābādī, M. ibn A. (1974/1394 A.H.). *Āyāt al-Ahkām fi tafsīr kalām al-malik al-'allām* [Verses of Rulings in the Exegesis of the Word of the All-Knowing King] (Vol. 1). Me'raji Bookstore. [In Persian]
- Davoūdī, P., & Eisavi, M. (2010). Bohrān-hāye eqtesādī va rāh-e hal-e eqtesād-e eslāmī [Economic Crises and the Solution of Islamic Economics]. *Journal of Economics of Shahid Beheshti University*, 1(1), 107-130. [In Persian]
- Fayūmī, A. ibn M. (1994/1414 A.H.). *Al-Miṣbāḥ al-munīr fi gharīb al-sharḥ al-kabīr* [The Luminous Lamp on the Strange Words of the Great Commentary] (2nd ed.). Dar al-Hijrah Institute. [In Arabic]
- Fisher, I. (1933). *Stamp scrip*. Adelphi Company.

- Gerāmī, M. A. (2006). *Darbare-ye mālkīyat-e khosūsī dar Eslām* [On Private Property in Islam] (Vol. 1). Office of Grand Ayatollah Gerami. [In Persian]
- Gesell, S. (1958). *The natural economic order* (P. Pye, Trans.). Peter Owen Limited. (Original work published 1916)
- Hakimī, M. R., Hakimī, M., & Hakimī, A. (2001). *Al-Ḥayāt* (A. Aram, Trans.; Vols. 1–6). Daftar-e Nashr-e Farhang-e Eslami. [In Persian]
- Hamdi, M. ibn S. (2015). *Nazariyyat al-istikhālāf fi al-amwāl fi al-iqtisād al-islāmī* [The Theory of Vicegerency of Wealth in the Islamic Economy]. Dar al-Salam. [In Arabic]
- Hosseini Amelī, S. M. J. (1998/1419 A.H.). *Miftah al-karāmah fi sharḥ qawā'id al-'allāmah* [The Key of Dignity in Explaining the Rules of al-'Allamah] (Modern ed., Vol. 11). Aal al-Bayt Institute for the Revival of Heritage. [In Arabic]
- Hosseini, S. A. (2025). *Mo'alefeh-hāye asāsī-ye nezām-e pūlī-ye ide'āl* [The Fundamental Components of an Ideal Monetary System]. Economic Affairs Research Institute. [In Persian]
- Hosseini, S. R. (2010). Tahlīl-e kanz az didgāh-e fiqh va eqtesād [An Analysis of Kanz from the Perspective of Jurisprudence and Economics]. *Marefat-e Eqtesād-e Eslāmī*, 1(2), 83–113. [In Persian]
- Hosseini, S. R., Bahrami, H., & Zarei Mahmoudabadi, M. (2025). Identifying and prioritizing religious indicators for livelihood and public welfare in an Islamic economy: An Analytic Hierarchy Process (AHP) approach. *Journal of Economic Essays; an Islamic Approach*, 22(46), 137–170. <https://doi.org/10.30471/MSSH.2025.10907.2635>
- Ibn Kathir, I. ibn U. (1999/1419 A.H.). *Tafsīr al-Qur'ān al-'azīm* [Exegesis of the Great Qur'an] (M. H. Shams al-Dīn, Ed.). Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah. [In Arabic]
- Ibn Manzūr, M. ibn M. (1994/1414 A.H.). *Lisān al-'Arab* [The Arab Tongue] (3rd ed.). Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Ibn Shu'bah al-Harrānī, H. ibn A. (1944/1363 A.H.). *Tuhaf al-'uqul* [The Masterpieces of the Minds] (A. Ghaffarī, Ed.; 2nd ed.). Jāme'-ye Modarresīn. [In Arabic]
- Iskāfī, M. ibn H. (1984/1404 A.H.). *Al-Tamhīs* [The Scrutiny]. Imam Mahdī (A.S.) School. [In Arabic]
- Kāshīf al-Ghītā', J. ibn K. N. (2001/1422 A.H.). *Kashf al-ghita' 'an mubhamāt al-sharī'ah al-gharrā'* [Unveiling the Cover from the Ambiguities of the Radiant Shari'ah] (Vol. 4). Islamic Promotions Office of the Qom Seminary. [In Arabic]
- Kazimī, J. ibn S. (1986). *Masālik al-afhām ilā āyāt al-aḥkām* [The Paths of Understanding to the Verses of Rulings] (M. B. Behboudī et al., Eds.; 2nd ed., Vol. 2). Maktabat al-Murtadawīyyah. [In Persian]
- Keynes, J. M. (1936). *The general theory of employment, interest, and money*. Macmillan.
- Khoei, S. A. Q. M. (1997/1418 A.H.a). *Al-Tanqīḥ fi sharḥ al-'urwat al-wuthqā* [Refinement in the Commentary on The Firmest Handle] (6 Vols.). Lutfī's Supervision. [In Arabic]
- Khoei, S. A. Q. M. (1997/1418 A.H.b). *Mawsū'at al-Imām al-Khoei* [The Encyclopedia of Imam al-Khoei] (33 Vols.). Imam al-Khoei's Heritage Revival Institute. [In Arabic]
- Kulayni, M. ibn Y. (1987/1407 A.H.). *Al-Kāfī* [The Sufficient] (A. A. Ghaffarī & M. Akhundī, Eds.; 4th ed., 8 Vols.). Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic]
- Mahmoudi Golpayegani, S. M. (2010). A Jurisprudential Analysis of the Rulings of Kanz. *Fiqh and Fundamentals of Islamic Law*, 2(40), 119–143. Retrieved from https://jfil.srbiau.ac.ir/article_4257.html [In Persian]
- Mazhar Gharamaleki, M., Yousefi Sheikhrobat, M. R., & Elahi, N. (2023). Criteria for Evaluating the Understanding of Verbal Evidence in the Jurisprudence of Transactions (Case Study: Zakat on Credit Money). *Fiqh and Ijtihad*, 10(19), 35–54. [In Persian]

- Minsky, H. P. (2008). *Stabilizing an unstable economy*. McGraw-Hill.
- Mirmoez'zi, S. H. (2003). The Concept of Kanz from the Viewpoint of Economics and Islamic Scholars. *Nameh-ye Mofid*, (35), 23–40. [In Persian]
- Mohammadi Rey Shahri, M. (2018). *Tose'e-ye eqtesādī bar pāye-ye Qur'ān va hadith* [Economic Development Based on the Qur'an and Hadith] (S. A. Hosseini, Trans.). Dar al-Hadith Publications. [In Persian]
- Montazeri, H. A. N. (1989/1409 A.H.a). *Dirasāt fi wilāyat al-faqīh wa fiqh al-dawlah al-islāmiyyah* [Studies on the Guardianship of the Jurist and the Jurisprudence of the Islamic State] (2nd ed., 4 Vols.). Nashr-e Tafakkor. [In Arabic]
- Montazeri, H. A. N. (1989/1409 A.H.b). *Kitāb al-zakāt* [The Book of Zakat] (Vol. 1). Al-Markaz al-'Ālamī lil-Dirāsāt al-Islāmiyyah. [In Arabic]
- Motah'hari, M. (1997). *Majmū'e-ye asār-e ostād shahīd Motah'hari* [The Collected Works of Martyr Professor Motah'hari] (34 Vols.). Sadra Publications. [In Persian]
- Muqaddas Ardabili, A. (n.d.). *Zubdat al-bayān fi ahkām al-Qur'ān* [The Essence of Exposition on the Rulings of the Qur'an] (M. B. Behboudi, Ed.; 1st ed.). Maktabat al-Murtadawiyyah. [In Arabic]
- Najafi, M. H. (1984/1404 A.H.). *Jawāhir al-kalām fi sharḥ sharā'i al-Islām* [Jewels of Speech in the Commentary on the Laws of Islam] (7th ed., Vol. 13). Dar Ihya' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]
- Naraqī, M. ibn A. D., et al. (n.d.). *Jāmi' al-sa'ādāt* [The Collector of Felicities] (3 Vols.). Al-A'lamī Institute for Publications. [In Arabic]
- Qummī, A. ibn I. (1984). *Tafsīr al-Qummī* [The Exegesis of al-Qummī] (T. Musavi Jazāyeri, Ed.; 3rd ed., Vols. 1–2). Dar al-Kitāb. [In Arabic]
- Sadr, M. B. (1996/1417 A.H.). *Iqtisādunā* [Our Economics]. Maktab al-I'lām al-Islāmī, Markaz al-Nashr. [In Arabic]
- Sadr, M. B. (2013/1434 A.H.). *Mawsū'at al-Shahīd al-Sayyid Muḥammad Bāqir al-Sadr* [The Encyclopedia of the Martyr Sayyid Muhammad Baqir al-Sadr] (21 Vols.). Shahid Sadr Specialized Scientific Research Institute. [In Arabic]
- San'ānī, A. R. ibn H. (1991/1411 A.H.). *Tafsīr al-Qur'ān al-'azīz* [Exegesis of the Mighty Qur'an] (1st ed., Vols. 1–2). Dar al-Ma'rifah. [In Arabic]
- Shafi'inejad, A., & Nazari, H. A. (2021). A Study on the Rulings of Money and Its Implications for Monetary System Design. *Iranian Journal of Economic Research*, 18(35), 67–87. [In Persian]
- Shahid Thani (al-Jubā'i al-'Āmilī, Z. D. ibn A.). (n.d.). *Rasā'il al-Shahīd al-Sa'id* [The Epistles of the Martyred Jurist]. Maktabat Basiratī. [In Arabic]
- Shaykh al-Hurr al-'Āmilī, M. ibn H. (1989/1409 A.H.). *Wasā'il al-Shī'ah* [The Means of the Shi'a] (Vol. 30). Aal al-Bayt Institute. [In Arabic]
- Shaykh Tūsī, M. ibn H. (1994/1414 A.H.). *Al-Amālī* [The Dictations]. Dar al-Thaqāfah. [In Arabic]
- Shaykh Tūsī, M. ibn H. (n.d.). *Al-Tibyān fi tafsīr al-Qur'ān* [The Clarification in the Exegesis of the Qur'an]. Dar Ihya' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]
- Tabārānī, S. ibn A. (2008). *Al-Tafsīr al-kabīr: Tafsīr al-Qur'ān al-'azīm* [The Great Exegesis: Exegesis of the Mighty Qur'an] (6 Vols.). Dar al-Kitāb al-Thaqāfī. [In Arabic]
- Tabarī, M. ibn J. (1992/1412 A.H.). *Jāmi' al-bayān fi tafsīr al-Qur'ān* [The Comprehensive Clarification in the Exegesis of the Qur'an] (1st ed., 30 Vols.). Dar al-Ma'rifah. [In Arabic]

- Tabarsī, F. ibn H. (1992/1412 A.H.). *Tafsīr jawāmi' al-jāmi'* [The Exegesis of the Compendium of Compendia] (A. Gorgī, Ed.). Management Center of the Qom Seminary. [In Arabic]
- Tabarsī, F. ibn H. (1993). *Majma' al-bayān fī tafsīr al-Qur'ān* [The Compilation of Elucidation in the Exegesis of the Qur'an] (3rd ed., 10 Vols.). Nāser Khosrow. [In Arabic]
- Tabataba'ī, M. H. (1971/1390 A.H.). **Al-Mīzān fī tafsīr al-Qur.*

